

PETNEHÁZI GÁBOR

Brutus az olvasóhoz

*A Rerum Ungaricarum libri trentói kéziratának bevezetése*¹

Gian Michele Bruto (1517–1592) Báthory István erdélyi fejedelem (1576-tól lengyel király) megbízásából 1574-től egészen haláláig dolgozott monumentális történeti művén, amely a megbízó eredeti szándéka szerint arra lett volna hivatott, hogy nemzeti szempontból és egy egységes, Bonfini folytató, humanista narratívában mutassa be a Mátyás halála utáni magyar történelmet egészen a Szapolyai-ház kihalásáig.² A mű a király életében elkészült, kiadásra azonban mégsem került: 1584-ben Báthory átdolgoztatta egyébként busásan megfizetett udvari történetírójával a szöveget, de az új változattal sem volt elégedett. A király 1586 december 12-én bekövetkezett halála után Brutus nagyon gyorsan a Habsburgok oldalára állt, új munkaadói érdekében a lengyel királyválasztás körüli küzdelmekben is aktívan részt vett, aminek viharos és a dinasztiára nézve kedvezőtlen lezárultát követően Prágába és Bécsbe távozott. A *Rerum Ungaricarum libri* egy kéziratát még ezt megelőzően Bécsbe vitte,³ az udvarban ugyanis változatlanul történetírói minőségben alkalmazták, és úgy tűnt, a mű – némi változtatásokkal – az uralkodóház támogatásával és jóváhagyásával megjelenhet végre. Ez végül nem teljesen tisztázott okok miatt mégsem következett be. A *Rerum Ungaricarum libri*-ről ugyanakkor Erdélyben sem mondtak le: hosszas tárgyalások után elérték, hogy a Lengyelországban maradt kéziratot a lengyel udvar visszaszolgáltassa, sőt Kovacsóczy kancellár és Ghiczy kormányzó még 1588-ban arra is kísérletet tettek, hogy az ifjú Báthory Zsigmonddal visszahívassák az idős történetíró: a fejedelem azonban ettől mereven elzárkózott.⁴ Brutus 1591-ben kapott hírt arról, hogy a Lengyelországban maradt kézirat Erdélybe került. Az év végén elindult, hogy – az eseményről egyedülként tudósító bécsi udvari könyvtáros, Hugo Blotius szavaival – „az elszett kiadást megakadályozza”; 1592 májusában azonban, Gyulafehérváron meghalt.⁵ A művet a 19. században a *Monumenta Hungariae Historica Scriptores* sorozatban elsőként (és utoljára) kiadó Toldy Ferencnek csupán két meglehetősen töredékes 16. századi kézirat (egy Pesten és egy Bécsben), illetve ezek néhány 18. századi másolata állt rendelkezésére, amelyek alapján Brutus húsz könyves munkájából a tavalyi évig szűk tizenhárom könyv volt ismert.⁶

2020 júliusában, kollégámmal, Kasza Péterrel a trentói egyházmegyei könyvtárban a *Rerum Ungaricarum libri* egy szinte teljes, húsz könyvből álló, több mint kétezer oldalas kéziratára bukkantunk. A lelet több okból is rendkívüli jelentőséggel bír úgy a magyarországi, mind az európai humanista historiográfia kutatásában: elsősorban is, Brutus magyar történetének eddig ismert szövegét bő egyharmaddal megnöveli: egy olyan egységes, szinte kihagyások nélküli korabeli

¹ A közlemény az NKFIH K 119237 és PD 125180 azonosítószámú projektjein belül készült. Az átirás és fordítás ellenőrzéséért, illetve az egyéb korrekciókért Kasza Pétert illeti köszönet.

² Brutusról és művéről legújabban: TÓTH, 2019, 125–135, ill. PETNEHÁZI, 2021. A korábbi szakirodalmat lásd uott.

³ Erről Forgách Simon ír Batthyány Boldizsárnak (Herknecht, 1587. június 27.), idézi: IVÁNYI, 1983, 407. A levél teljes szövege kiadatlan, Batthyány Boldizsár legújabb levelezés kiadása (BOBORY, 2019) nem tartalmazza.

⁴ A mű visszaadásáról szóló különböző dokumentumokat lásd: EOE III, 77–78; 267; 272. Az utolsó, Bocskai Istvánnak címzett követutatisítás 1590. április 26-án kelt. Arról csak egyetlen, közvetett adat van, hogy ténylegesen Erdélybe is került a kézirat, lásd köv. jegyzet. Brutus tervezett visszahívásához: MAH III, 161–162; KRUPPA, 2015, 86–87; PETNEHÁZI, 2021, 186.

⁵ „Ut editionem praeproperam impediret” Blotius levelének kiadása: AAI 1722, 151–153; vö. TOLDY, 1863, LXIV–LXV; PETNEHÁZI, 2021, 185–187.

⁶ MHHS XII–XIV.

másolat, amely az eddig hiányzó kezdő oldalaktól a sajnos lezáratlan huszadik könyvig, 1566-ig tárgyalja az eseményeket. Másodsorban a szerző jelentős számú autográf javításait, valamint Szamosközy István hasonló mennyiségű megjegyzéseit és margináliáit tartalmazza,⁷ amelyek alapján nem csupán nagy valószínűséggel meghatározható a trentói példány másik két kéziratához való viszonya, de ezek a javítások és megjegyzések a kora újkori kézírathasználatra, valamint a kéziratok korabeli szerkesztési gyakorlatára nézvést is elsőrangú forrásanyagot jelentenek. Végül pedig, a kézirat elején egy sajnos sérült bevezető is található, *Ad lectorem* címmel, amely töredékes volta dacára és irodalmi értékein túl, az egyik legfontosabb újonnan előkerült forrást jelenti a *Rerum Ungaricarum libri* történetének rekonstruálásához. E bevezetés átiratát, valamint fordítását közlöm az alábbiakban.

A szöveg a kéziratban eredetileg egy ív plusz öt (összesen tizenhárom) számozatlan lap terjedelmű volt, amelyből azonban az első ív csak töredékesen maradt meg: teljesen hiányzik az ív első és hátsó lapja (1r-v; 8r-v), a többi oldal részben vagy félig eltűnt, elrothadt. A második, nem teljes ív (9r-v–13r-v) teljesen ép. Egységes másolat, ugyanannak az írnoknak a kezétől, aki a trentói kéziratot a második könyv közepétől kezdve másolta; szövegébe Brutus elszórtan belejavított. Keletkezési idejét 1587 és 1592 közé tehetjük, Brutus ugyanis már halottként emlegeti benne István királyt, és a legnagyobb tisztelettel szól az Ausztriai Házról, miközben saját történetírói pártatlanságát ecseteli. Ennél pontosabban jelenlegi ismereteink szerint nem behatárolható a bevezetés keletkezése: bizonyos azonban, hogy azokat az erőfeszítéseket tükrözi, amelyeket Brutus élete végén tett azért, hogy több mint egy évtized munkájával elkészült nagy műve végre nyomdába kerülhessen; s miután feltételezhető, hogy a bécsi évek után ezt végül mégis Erdélyben gondolta megvalósíthatónak, az sem zárható ki teljesen, hogy a szöveg végső autorizációja szerzőnk utolsó, Erdélyben töltött hónapjaiban történt.⁸

A szöveg több szempontból is unikális a 16. századi magyar historiográfiában. Címzettje nem egy uralkodó, vagy más befolyásos patrónus, hanem az olvasó és az utókor. Ez még inkább csak szokatlannak számít,⁹ ugyanakkor az erősen apologetikus jelleget (legalábbis magyarországi viszonylatban) mindenképpen újdonságként kell értékelnünk: a szerző saját munkája minőségét veti benne latra, részint válaszolva az őt ért bírálatokra, részint pedig összevetve művét a 16. századi magyar történetet szintén feldolgozó történetírókéval. Az első ív töredékeiből kihámozható, hogy Brutust számos negatív kritika érthette, több bírálója és ócsárlója (*obtrectatores*) akadhatott, akiknek ebben a szövegben sokszor csípősen, de mindig rendkívül eruditív módon igyekszik megfelelni.

A szöveg második felében két kortárs történetíró kritikájára kerít sort, valamint általában értekezik a történetíró feladatáról, s hosszan ecseteli meggyőződését, hogy az elkészült mű – a megbízó Báthory István szándékainak megfelelően – valóban pártatlan és méltó ábrázolása mindannak, ami Magyarországgal Mátyás halálától kezdődően, Mohácson, Buda vesztén keresztül Szigetvár elestéig történt. A pártatlanság és méltóság sajátos, balanszírozó történetírása elvi alapjának tekinthető: előbbinek tartalma nem szorul magyarázatra; utóbbi alatt egy olyan, mai kifejezéssel politikailag korrekt elbeszélésmódot kell értenünk, amely elsősorban az eseményeket irányító elit érdemeit igyekszik hangsúlyozni, míg az esetleges hibákat és bűnöket ha nem is elhallgatni, de mindenképpen relativizálni törekszik.

⁷ Vagyis ez volt az a kézirat, amely alapján recenziót írt Brutus munkájáról, kiadása: BALÁZS–MONOK–TAR, 1992. Vö. PETNEHÁZI, 2021, 187.

⁸ Ennek indoklását Kasza Péterrel idén megjelenő közös tanulmányunkban közöljük.

⁹ Olvasóhoz szóló ajánlás a 16. századi magyar historiográfiában egyetlen jelent meg nyomtatásban: Szikszai Fabricius Vazul előszava az 1565-ben Kolozsváron nyomtatott Bonfini-részkiadáshoz; Brodarics a *Historia verissima* elé írt, szintén az olvasót megszólító előszava kéziratban maradt. Kulcsár Péter fordításában mindkettőt lásd: KULCSÁR, 1977, 14–28; 289–???

A bevezetésben kritikával illetett történetírók közül az első Paolo Giovio (1483–1552), aki nagy kortörténeti munkájában bőven tárgyalta a magyarországi eseményeket is, s e fejezetek évtizedeken át megkerülhetetlen forrásai voltak a magyar történelemnek.¹⁰ Giovio művének és történetírói tevékenységének kritikája vörös fonálként húzódik végig Brutus életművén – a kéziratban azonban ez a részlet az első ív elveszett utolsó lapján található, így nem tudjuk, hogy ebben a szövegben a lombard történetíró ellen milyen konkrét érveléssel élt.¹¹ A másik kritika alá vont történetíró Brutus vetélytársa és barátja, a bécsi udvari historikus Zsámboky János (1531–1584), aki nem írt ugyan olyan művet, amely egyetlen narratívában dolgozta volna fel a teljes magyar hanyatlás-történetet, az általa szerkesztett Bonfini-kiadások (1568; 1581) függelékében azonban, egyéb szerzők (Ransanus, Brodarics, Oláh) művei mellett a saját kisebb történeti munkáit is publikálta, köztük egy olyan rövid összefoglalást, amelyben Szapolyai János királyságának legitim voltát teljes mértékben letagadta.¹² Brutus már Báthory által is megszabott fő célja e pártos szemlélet ellenében egy kiegyensúlyozott történet megírása volt, aminek saját, itt is hangsúlyozott meggyőződése szerint és a számtalan nehézség ellenére, tökéletesen eleget tett.

Hogy ténylegesen így történt-e, arra a trentói kézirat felfedezésének köszönhetően meginduló kritikai kiadás munkálatai során minden bizonnyal választ tudunk majd adni. Személyes és írói kvalitásai, valamint a történeti adottságok keretezte objektív körülmények ugyanakkor mindenképpen arra utalnak, hogy okkal lehetett büszke munkájára. Az általa ebben a szövegben is felhasznált, és a reneszánsz korában rendkívül népszerű lukianoszi *ars historica* néhány passzusát mintha egyenesen róla formázták volna:

„Ne adjon se haragra, se barátságra, ne sajnáljon, ne kíméljen, ne szégyelljen semmit, ne alázkodjék meg senki előtt. Legyen igazságos bíró, jóindulatú mindenkire, de egyik félt se részesítse méltánytalan előnyben. Mint hazátlan idegennek kell írnia a könyvét, aki nincsen alávetve sem a törvényeknek, sem az uralkodónak.”

Illetve:

„Azt állítom, két fő képességre van eleve szüksége a jó történetírónak: politikai érzékre és erőteljes stílusra.”¹³

Brutus, ahogyan ebben a szövegben is hangsúlyozza, valóban hazátlan idegen volt e tájon; elég fejlett politikai érzéssel rendelkezett, amelyet legérzékletesebben a patrónus-váltásai tükröznek; ugyanakkor éppen ebből a mobilitásából fakadt relatíve jelentős függetlensége is. Talán írói minőségének megítélése a legproblematisabb: mai tudásunkkal nem biztos, hogy felmérhető az általa művelt latin prózastílus minősége. Az bizonyos, hogy egy mai iskolázott szemnek (még fordításban is) meglehetősen szokatlan a bonyolultsága, s arra is vannak külső adatok, valamint az *Ad lectorem* szövegéből is kiderül, hogy a kortársak körében sem aratott vele osztatlan sikert.¹⁴ A kéziratban töredékes első íven jelentős terjedelemben tárgyalja a kérdést. Számos antik történetíró elődre hivatkozik, de kiemelten Thuküdidészre, aki a mintát jelentette számára saját összetett és

¹⁰ IOVIUS, 1550–1552; Giovio életéhez és műveihez: KASZA–PETNEHÁZI, 2020, 114–119; PUJEAU, 2015; ZIMMERMANN, 1995; COCHRANE, 1981, 366–376.

¹¹ A *Rerum Ungaricarum*ban és egyéb kisebb műveiben is megjelenik Giovio kritikája, túl azon, hogy 1562-ben kiadott Firenze-történetének bevezetése szintén Giovio Mediciek iránti túlzott elfogultsága ellen és a firenzei republikánusok védelmében íródott. Vö. VALERI, 2007; PETNEHÁZI, 2021, 172–173.

¹² BONFINI, 1568, 774; BONFINI, 1581, 774. Vö. PETNEHÁZI, 2021

¹³ Lukianosz, *Hogyan kell történelmet írni*, 41; 33 (KAPITÁNYFfy István ford.)

¹⁴ PETNEHÁZI, 2021, 188–189.

különleges stílusának kialakításához, valamint Liviusra, akinek példájával a retorikus betétek jogossága mellett érvel. Illetve, mindezekén túl nemes egyszerűséggel azt a tanácsot adja olvasóinak:

„csak vegyék a fáradságot, és amit egyszer elolvasva nem értettek, olvassák el még egyszer.”

Mit lehet ehhez még hozzátenni? A modern olvasó a korai újkori latin nyelvű történetírás nemrég felfedezett, a korszak historiográfiai elveinek és gyakorlatának szempontjából is kiemelkedő fontosságú szövegemlékét tartja a kezében. Ha a szöveg néhol homályos, az részint a töredékességéből adódik, részint a szerzői szándékot tükrözi, amelyet a fordításban is igyekeztem érvényre juttatni. Értelmező olvasásakor érdemes Brutus tanácsát megfogadni: ha első olvasatra nem világos, el kell olvasni még egyszer.

Források

GIAN MICHELE BRUTO
RERUM UNGARICARUM LIBRI XX.

AD LECTOREM

Trento, BDV
5 MS 20/1

[*corr. autogr.*
in fragm]

[1r-v miss.]

[2r]

bene ab ea parte munito; quod poss
tratu infesto sint molesti. Quorum[...]
futavi, atque adeo, ut mihi visus s[...]
in primis, pro iustissima nostra causa [...]
finem non faciunt maledic[endi?] [...]
postulat (quis enim speret, q[...]
mea modestia requirit, resp[...]
fice de meis rebus sentire, [...]
quam rerum scriptores tum [...]
illustria nomina, nullae umquam [...]
[di]stinguent. Nam et Herodotum [...]
dem Dionysius, qui etiam est ausus [...]
Asinius Pollio Livium, et Livius S[allustium] [...]
Iam neque Cicero eloquentiae pater [...]
[pro]bavit; in quorum numero et Brutus [...]
et Asinius Pollio, qui omnium gravissime illum [...]
caruit reprehensore, cum praeter alia ut in hoc[...]
darent, nimis superbo iudicio in Ciceronis ep[...]
et alii multi, et Seneca graviter illum repreh[...]
tor acerrimus. Neque adhuc loquor [...]
postero ingenio, qui a communi doctorum [...]
primae classis scriptores, quasi maiestatis [...]
post mortem etiam bene de societate hab[...]
runt. Nam Caligula non melior ingeniorum quam morum [...]
citur cogitasse de abolendis Homeri carminibus, cuius memo[...]
summi philosophi, quasi divini numinis in terris venerati sunt, e[...]

[2v]

[...]bibliothecis amovere; qua nota Livi-
[...]d veteres nomen, ut de eo illud
[...]multos Romam profectos, ex ultimis
[...]n sui, Roma non traxisset. Sed
[...] terrae imperio praefuerunt,
[...]rtento. Quid Hadrianus?

[...]de dicitur res hominum mo-
[...]ium Virgilio, Ciceroni praetulit
[...]e meae, neque alienae libertatis.
[...]longe positum a veterum eruditione,
[...]veterum gloriam perveniendi, mul-
[...]duo genera sint, alios plane mihi
[...]dent pronunciare, quae non noverunt;
[...]censeam, si cum valeant ingenio quid in
[...]tam additum, mutatum velint, ostendant.
[...]a optio ex uno atque eodem argumento, aut com-
[...]dere quod eiecta esse existimant monentibus, aut fla-
[...]o sunt effugere, ubi, quod obtrectantis est, et in-
[...]mihi? detrahere per summam iniuriam atque
[...]quam mihi nostrae aetatis summi homines con-
[...]mihi non negarent a primis meis annis inge-
[...]homine dignis operam navando magnopere laboravi.
[...]lia in genus, quibus mea, parum mihi aequi homines
[...]tur, ut credam ab iis proficisci, quorum hic morbus proprius
[...]virtuti hominum diffidentium, atque ex aliorum obtrectatione,
[...]m a se non sperant, dente maledico de aliorum laude detrahendo
[3r]

laudem quaerentium. Sed neque magni animi est[...]
non sua luce, non suis ornamentis nitentis, velle [...]
atque ex alterius dedecore sibi laudem comparar[...]
longe ab hominum coetu removend[...]
sunt, ut sperent per hanc [...]
id quod volunt assequunt[ur...]
munditias, elegantiam, [...]
tiam, atque imperitiam pr[...]
mines; non quantum qui[...]
gnantia verba reprehendunt, [...]
conclusas sententias in arctum [...]
quidem iniuria imperiti homines [...]
Habent suos fasciculos temporum; su[...]
ptas ephemeridas, quibus sitim expleant[t...]
cum iis non desint quibus oblectentur s[...]
legendis, quae ignorant, suam culpam alienam [...]
scripta, aliorum, quos hoc scribendi genus delect[...]
reprehendunt, si tantum modo sum assuetus, quam [...]
enim mihi laudis, praeclare voluisse non fatigan[...]
nia, sed eorum, quibus illae artes subsidio non sunt quae[...]
Non enim admittit gravis scriptor legale iam de coro[...]
de trivio medicum, qui per trium annorum spatium [...]
pars fluxit alea, crapula, vino, convivii in scholis versatus, et coept[...]
desiit discere. In eorum sunt numero habendi delicati homines no[n-]
nulli, qui in aula degunt, qui nunquam legunt, nisi aliud agentes,
ut si quae salebra occurrat, id quod nunquam accidit, eiiciant li-
[3v]

[...]aut fritillum poscant, scriptori irati, qui non ita
 [...]rte, nullo cum labore legentes discant, quod beati
 [...]unt se odisse obscuros, et recte illi quidem, si obscuri-
 [...]ab illis, qui in meridie lucem quaerunt. Nam
 [...] caelo illuxerit, querantur
 [...] involuta, queri^A credan-
 [...] est? Quamquam et hoc ipsum
 [...]d ante nos vidit summus ora-
 [...] disputaret: et tamen vide,
 [...] loquatur, cum Graece, ut videor
 [...] ita loquatur, ut non intelligatur: quod
 [...] de industria facias, ut Heraclitus
 [...], qui de natura nimis obscure memo-
 [...]on verborum facit, ut non intelligatur ora-
 [...]is. Ac ne ab iis discedam, quorum industria
 [...]luxit, Thucydides unus gravissimus Graecae hi[storiae]
 [...]eo superbum criticorum iudicium, et supercilium con-
 [...] maiestatem cum divina illa Homeri oeconomia
 [...] homines tantopere laudant, de industria in scri-
 [...] affectarit; atque hoc quidem, ne cui facile illius historia
 [...] trita imperitorum manibus vilesceat, cum sibi laudi duceret, quod
 mei Aristarchi in me uno reprehendunt. Tanta vero fuit de eo veterum
 opinio, ut quemadmodum poetam Homerum, Thucydidem συγγραφέα
 quasi unum scriptorum omnium praestantissimum, propter orationis grandita-
 tem appellarint. Aphthonius quidem clarus olim dicendi magister, ita de
 illo ausus est pronunciare: Nihil in hominum rebus oratione praestantius,
 [4r]
 nihil in oratione Thucyde sapientius. Nam Demosthenes usque adeo dici-
 tur illius eloquentiam admiratus, ut in animum inducere potuerit, octies totam
 illius historiam describere, quo arctius illa dicendi vis memoriae haereret, quam
 admirari facilius illius gl[ori]am [...] quam assequi industria et studio
 possunt. Quod tamen [...] [...]us enim fuit cum paucis De-
 mosthenes, quibus [...] [...] thesauros non togati asini
 arrogantia, non auli[...] [...]io tabulario recocti, sed
 ingenii vis acerrima [...] [...] doctrina, rerum maxi-
 marum cognitio rec[...] [...] [ing]enio efficere potui
 quantum usu, et faculta[te] [...] [perti]naci studio legendis
 veterum scriptis nonnullam [...] [...] quae scri-
 berem, esset aliquid, quo ill[...] [...] pendio
 tenerentur. Quod video in sert[...]
 graves, quorum oratio apta rebus [...] [...] ambitu
 verborum, quae ita obstrepunt, [...] [...] delectet,
 aut iuvet, docet semper aliquid, quo[...] [...] tur.
 Haesit nobis iam a primis annis, qua ae[tate...] [...] nium
 quae percipit tenax, profecta ab optim[...] [...] summum
 oratorem: *Nihil tam furiosum es[se], quam verborum vel opti-
 morum atque ornatissimorum sonitum nulla subiecta [sententia vel]*

scientia.¹⁵ *Oratio enim mentis interpret*,¹⁶ divinum munus [hom]ini a natura impertitum, ad ea enuncianda, quae velit; nisi afferat reconditas sententias, matura consilia, praeceptiones et documenta virtutis multa quae mentis sunt; et quidem excultae optimis disciplinis atque ingenuis artibus, a sui natura recedens minime doctos homines delectat, qui a dicente aliquid exspectant, quo meliores, atque eruditiores fiant. In [4v]

saeculum eruditum incidimus et praeclara hominum ingenia, qui ea poscunt, quae rara sunt, abiiciunt obsoleta, et quae multi possunt. Cum vero in aliis artibus, tum in scribendi facultate eruditi homines ad veterum elegantiam, in quorum scriptu[ri] [...] sententiae, quam verba dant operam, ne in iis, qu[...] [...]antur modo sua doctis hominibus proben[...] [...]tur parum solliciti quid de se garriant nescio [...] [...] in toga modo, et supercilio ostentant littera[...] [...]m et sui ignoratione tumentes. Unum e[...] [...] doctorum scripta, quos quantum in nobis [...] [...]oluimus^{B)} studuimus imita [...] [...] lectorem, ut cum ea in manus obtumant [...] [...]orum formulas, et cautionum [...] [...]hil discentes consenescent, regia [...] [...]egantia est, quam longissime ab om- [...] [...]egantia abesse, non ex alio genere tritas [...] [...]o decantatas fabulas; sed ex rebus gestis sum- [...] [...] maximorum regum consiliis, tum variis in utraque [...] [...] recte vitae administrandae tum pacis, tum belli [...] [...]ptiones; quibus qui carent, vix credendi sint, te- [...] [...] cursum rectum posse. Audemus vero hoc iis polliceri, modo ne graventur iterum legere, quae minus semel lecta perceperunt, fore, ut fructum laboris referant sua industria et nostra dignum. Ut enim alte latentes thesauri intra terrae viscera, non uno ligonum ictu, non gemmae; non e concharum latebris facile uniones eruuntur: ita virtutis et sapientiae divitiae, non segnibus atque inertibus parantur, sed iis, qui ea lege dari hominibus sciunt, quae praeclara sunt, et multo labore, ut^C [5r]

assiduus vigiliis parta, aequae acri studio et sedulitate intelligant sibi custodienda. Ac bona horum pars adeo nobis sunt iniqui, ut, quod veteribus concedunt, in eorum laudes effusi, nobis negent, quibus in eadem causa, quo nihil iniustius est, nolunt eadem licere. I[n eoru]m scriptis non vident longa hyperbata, quae saepe integras pagina[s] [...] aberratione, involvunt, non durissimas verborum st[ructuras] [...]non asperos concursus, non flexuosos et prolixos [...] [...] centies eadem repetita verba; quibus vitiis ne ii qui[dem] [...] [...]culorum consensus detulit principatum: in suo[rum] [...] non connivent, quamvis minima etiam sint [...] [...] capitale admiserint, eos per omnem verborum [...] [...]tur. Enimvero

¹⁵ Cic. de Orat. I, 51

¹⁶ Cic. de Leg. I, 30

ego, ut Horatii verbo utar, [*Indignor quicquam reprehendi. Non*] *quia crasse compositum illepideve putetur*, [*sed quia nuper*] [*nec veniam antiquis, sed*] *honorem et praemia posci*.¹⁷ Ac qui [...] tio de nostris loqui, *ingeniis non ille fav[et] plauditque sepultis, nostra sed*] *impugnat: nos nostraque lividus odit*.¹⁸ Nam q[...] exigent, et celerius et prolixius opus, facile vero [...] industria vinci, modo iidem aequae facile patiantur [...] [quae] morae fructum, quem volumus constare. Nostri ingenii nobis tanta fiducia non est, ut speremus stantes pede in uno, in hora ducentos versus fundere, ut ille Lucilius,¹⁹ ingentes gratias musis agere parati, si mature scripta, si accurate, si in tanto otio, quantum nobis suppeditavit summus nostrae, superiorisque aetatis rex, nunc suppeditat Rodolphus caesar princeps maximus atque augustissimus, qui in excelso reipublicae loco universo Christiano orbi praeest, nobis liceat in nonum annum pressa cum aliqua spe laudis posteritati commendare. Sed hoc tamen norint, qui tot mensibus profitentur se eadem [5v] litteris mandare, quot nos annis, illorum scripta aegre tot menses in manibus hominum, qui de his recte sentiant futura. Liceat vero mihi eodem responso in meos reprehensores uti, quo vir divinus Euripides, eiusdem classis hominem dicitur iugulasse: quod ut [...] quam velim usurpem, facit horum ipsorum importunum [...] [...] iniustissime susceptum aequae magna cum pertinacia exe[...] [...]e de eodem nomine et patria meritum. Quorum [...] [...]ar, moderatio mea atque aequitas, eorum [...] [...]a enim disertitas ita facile patior locum hum[...] [...]ne ut per me iis liceat, et maledicendi et [...] [...]unt sibi nullum^D statuere modum. Neque vero [...] [...] eorum maledicta, ut si intra certos mod[...] [...] [...]im illa vehementius refutaturus; id quod [...] [...] ssam fuit agendum, ne nostram [...] [...] arripientes tamquam in convictum tacita [...] [...] liberius baccherentur. Sed non haec modo [...] [...] quo in re graviore; concionantes inveho, dicentes [...] [...]io legatorum iustas orationes; nonnunquam digredior ab iis [in] narratione rerum, et eas ipsas res in disquisitionem voco, quas narraui, quid recte, quid perperam factum, quae bene, male gestae rei causa, quid agi aequum fuerit, quid vitari, ne secus, atque esset optandum, res succederet, in medium affero: in quibus si me ostendisse contendunt, quin una mecum veteres Graecos omnes et Romanos scriptores reprehendant, quorum ingeniiis est hoc scribendi munus nobilitatum, effugere non possunt. Quos quidem horum rationes non ignorasse, scripta eorum docent, quae per tot saecula ita a doctis hominibus leguntur, ut nulla hominum oblivione existimentur interitura. Equidem credo Livium [6r] cum inducit Sabinas hinc viros, hinc parentes, inter eos medias adhortan-

¹⁷ Hor. Ep. 2, 1, 76–78.

¹⁸ Hor. Ep. 2, 1, 88–89.

¹⁹ Hor. Sermon. 1, 4, 9–10.

tes ad pacem, non quae ipse audisset, qui quam longissime ab earum memoria abesset, quae legissetve, cum vix memoria ulla eius rei exstaret, sed quae verisimilia visa essent, ex rei argumento repraesentasse. *Sabinae*, inquit, *mulieres, quarum ex iniuria [bellum or]tum erat, crinibus passis scissaque veste, victo malis muliebri pavo[re] [ausae se inter] tela volantia inferre, ex transverso, impetu facto, dirimere. [infestas acies, dirim]ere iras: hinc patres hinc viros orantes, ne se scele[ri]²⁰ nefando soceri gen[er]ique respergerent, ne parricidio macularent partu[s] suos nepotum illi [liber]um hi progeniem.* „*Si affinitatis inter vos, si connu[bii piget] [in nos vertite ir]as: nos²¹ causa belli, nos vulnerum ac caedium viris [ac parentium sumus. Melius] peribimus, quam sine alteris vestrum viduae au[t] orbae vivemus.*”²¹ [...]ens sim si credam Sabinas rusticas feminas et [...] [...] de humo, quam luminibus verborum ex pr[...] [eis]dem verbis, quibus Livius usas: in eandem senten[tiam] [...] qui quid effecerint sua oratione spectarit. Sub[...] precibus miscentes per ea orantes viros, parentes q[...] [...]ssi- ma essent, vix secus loqui atque a Livio inducuntur p[...]nunt, ut in media caede e virorum et parentum manibus tela atque arma extorquerent. Quid divina illa Horatii patris oratio ad populum, pro filio perduellionis reo;²² non illa quidem e Graeci rhetoris artificio, sed e naturae thesauris, unde est primum comparata ars dicendi? Horridis quidem ille verbis atque eius saeculi, cuius linguam Livii aetas ignorabat, sed eadem sententia verborum, cum ad aequae horridas aures verba faceret, filii supplicium, patriae libertatis vindicis deprecatus, voto est potitus. Iam illa Tanaquilis verba excitantis virum Tarquinius in spem regni, [6v]

Etrusca fuere; sententia eadem a Livio expressa est verbis Latinis: *ibi ei*, inquit *carpento sedenti cum uxore, aquila suspensis demissa leviter alis, pileum aufert, superque carpentum cum magno clangore volitans, rursus velut ministerio divinitus missa apte²³ reponit: inde sublimis abiit. Accepisse id augurium laeta dicitur Ta[naquil per]ita, ut vulgo Etrusci, caelestium prodigiorum mulier, ex[celsa et alta sperar]e complexa virum iubet. Eam alitem, ea regione cael[i et eius dei nuntia]m venisse: circa summum culmen, hominis auspiciu[m] fe[cisse; levasse humano] super impositum capiti decus, ut divinitus ei[dem] redderet.”²⁴ [...] a] Livio prius ab ingenio sumptum, quam a rei arg[umento] [...]o ante cum eadem virum adhortantem in[...] [...]itis Romam migraret, animo concepta spe[...] [...]catam ait: *in novo populo, ubi om[nis] repentina atque ex virtute] nobilitas sit, futurum locum forti ac [strenuo viro; regnasse Tatium Sabin]um; accersitum Numam in regnum [a Curibus, et Ancum Sabi]na matre ortum, nobilemque una imagine [Numae esse.]²⁵ [...] sum deierare paratus, si liceat excitare eius mu-**

²⁰ *sceler[is]*: Liv. *sanguine*

²¹ Liv. I, 13

²² Liv. I, 26

²³ *missa apte*: Liv. *missa capiti apte*

²⁴ Liv. I, 34

²⁵ Liv. I, 34

lie[...] [...]nicata suscipere spem regni, freta animi magnitudine potuerit [...] hic re percunctari totidem verbis se usam adhortando viro responsuram. Iam et in comitiis de regno, Anco rege mortuo, inducitur Tarquinius in prensando eadem verba usurpare, cum eadem res esset, de qua ageretur.²⁶ Est enim huius rei una ratio, ut quemadmodum in formanda veste, ex eius statura, qui est usus, sive brevis, sive procerus sit, dimensam vestiarius parat, ita oratio eius, qui de rebus gravioribus verba facit, ex natura rerum, temporum, personarum, tum apte, tum concinne instituitur. Ut si in senatu sit deliberandum, quod apud Livium est, utrum praestet, Scipionem bellum in Africam trans-

[7r] ferre, an in Italia Hannibalem bello persequi, nemo qui censeat transferendum^F, aliter loqui potuisse, ac Scipio credatur eius sententiae auctor; nemo qui sit contrariae sententiae suasor, aliter, quam Fabius loqui.²⁷ Hoc unum desiderandum in rerum scriptore, qui cum summa eruditione habeat parem prudentiam coniunctam (non enim placet tanto muner[e ...] statuere, patremfamilias quemvis e foro, qui diurna acta, quasi in [...] [...]phimeridem referat) ut bene norit, quid sit, quod agatur [...] [...] futurum, ut illum fugiat, si prudens et peritus earum rerum [...] [...]andandas suscepit. Hoc ubi teneat, non est dubitandum, qu[oniam] [...] [...]ssequatur, ut sive suadentem aliquid, sive disuadentem indu[cat] [...] [...]uoniam patent omnibus, communes vocantur ab [...] [...]n rem aut suadendo, aut disuadendo. In genere [...] [...] illi] conveniat in argumenti summa, variabit, ut volet, [...] [...] aliis artis luminibus et ornamentis, ut mag[is] [...] [...] quam alius delectet: a re ipsa ne latum quidem ungu[em] [...] [...] de nostris hominibus agam homo in Italia natus, ubi [...] [...]actus Insuber orator et Etruscus, modo cetera paria sint [...] [...] magna voluptate Etruscum perorantem: non feram Insubrem, qui pa[tria] lingua utatur, vix causam ingressum. Romanam historiam ante Sallustium et Livium, tum Graeci, tum Romani homines multi scripserunt; inter quos cum in eodem argumento versarentur, tantum fuit in scribendi genere discrimen, ut superiorum vix nomina his exorientibus non obsoleverint; plane interierint scripta. Qui me locus monet, ut iis respondeam, qui me, si superis placet, nunc furti reum agunt, quasi cum mihi deesset, quod scriberem, aliorum scripta, quibus mea refecirem compilarim. Quibus, si libeat in re seria iocari, responsurus sim, merito illis vero

[7v] hoc evenire, qui ita male custodire sua scrinia norint. Sed iam licet eorum studiosi homines, manes illorum consulentur, qui si reviviscant, ne litteram quidem in suis scriptis desiderent, quae iniuriae temporis benigna fata eripuerunt, ubi totam suam suppellectilem centies volutarint. Verum quid sibi mei obtrectatores velint, videam [...] ipsi nonnulla quae alii: scripsi ego vero, et prae me fero; qu[od] [...] si crimen hoc esse crederem, in eodem argumento vers[us] [...] priores sumpsissent ad scribendum.

²⁶ Liv. I, 35

²⁷ Liv. XXVIII, 40–44

Non enim credo han[c...] [...]m ut quemadmodum ferunt Alexan-
 drum vetuisse, ne qui [...] [...]m alius quam Apelles pingeret,²⁸
 Pyrgoteles s[i...] [...]m duceret, ne cui praeter Iovium, lice-
 ret de Ung[ar...] [...]mum si magnum quiddam hoc sit,
 Iovium [...] [...]m [ut] ceteros omittam, cum spe vincendi aemu-
 [lari] [...]m turbam celebre illius nomen esse), eo
 videam[...] [...]m plures sunt, qui hoc norunt, non mea sponte
 m[...] [...]m, sed a sapientissimo rege iussum, quem tamen
 ne qu[...] [...]m niteret, ita operam dedi, ut non videar magnam
 rem eg[isse...] [...]m cum Iovio, quasi in certamen de scribendi laude
 de[scendissem]. Nam cum duo in rerum scriptore requirantur: fides narra-
 dis rebus et scribendi facultas; in fide nostra praestanda omnium iudi-
 cio vincimus; in genere scribendi facile patimur illum multos habere qui-
 bus placeat, modo intelligant, hoc uno nomine, quod multi sint, eorum
 esse suspectum iudicium habendum. Nam qui recte de rebus iudicant,
 sunt quam paucissimi, atque iidem quidem eo ingenio, ut quo minus in
 iudicando fallantur, de aliena arte numquam temere iudicent, sed de ea
 cuius sint periti. Quorum unus olim, vivente adhuc Iovio ac praesente adeo,
 cum a summo homine Romae interrogatus, quid de Iovii stilo sentiret, diu
 [8r-v miss.]

[9r]

Pollio, quamquam nonnullis, et durus idem et nimis siccus, neque minus in aliis suis scriptis, quam
 in^G tragoediis, Pacuvium et Attium visus expressisse.²⁹

Sed ut ad rem redeam: ita ne videatur Iovius inter scriptores excellere (non iam veteres dicam, sed
 nostri temporis), ut quod Cicero de Caesaris commentariis pronunciavit, eius scripta credantur
 sanos homines^H detertere a scribendo?³⁰ Equidem non committam, ut tuendi mei iuris causa
 quemquam videar mea oratione perstringere, mortuum praesertim, quod longe abesse ab ingenui
 hominis moribus aequum est. Tantum hoc dicam, si consulantur, quid de Iovii scriptis sentiant
 nostrae aetatis viri doctissimi. Tum intelligant, quantum illud sit, quod Iovio tribuant personati
 doctores, qui nomine specioso quidem sed praepostero tumentes non possunt de hominum ingenii
 pronunciare, quin quo ipsi sint praediti ingenio, prodant.^I Dura quidem res est evellere ex animis
 hominum opinionem etiam malam, ubi diu insedit, et vetustatis quasi callum obduxit; certe ita est
 nonnullis de Iovii scriptis persuasum, ut Livio eum longe credant praeferendum. Quod adeo
 praeposterum hominum iudicium mihi in memoriam revocat scitum illud Menandri, cum saepe illi
 Philemon a multitudine praelatus esset de ingenii gloria certanti. Cum enim illum obvium haberet:
 Non te – inquit – pudet, Philemon, cum populi iudicio et suffragatione me vincis?³¹

Ego vero non mihi Livii manes Iovii manibus occurrentes, sed quod possum, animo fingo doctum
 et gravem hominem aliquem, hos Iovii studiosos interrogantem: Ecquid illos pudeat Iovium non
 Livio (neque enim, ut Philemon Menandrum, sic Iovius proximus Livium consequitur),³² sed multis
 e veteribus praeferre, qui se longissime a Livii laudibus abesse fateantur; quorum unus, qui mihi
 instar multorum est, C. Tacitus gravissimus idem et prudentissimus rerum scriptor,
 luculentissimum [9v] de Livio testimonium litteris consignatum reliquit;³³ qui ipse^K ita multos habet

²⁸ Hor. Serm. 2,1, 239

²⁹ Tac. Dial. 21

³⁰ Cic. Brut. 262

³¹ Gell. Noct. Att. XVII, 4

³² Quint. Inst. 10, 1, 72

³³ Tac. Ann. 4, 34: „Titus Livius, eloquentiae ac fidei praeclarus in primis.”

sui amatores, ut non desint, qui illum Livio praeferant, aequent certe. Qui nisi duri plane oris atque ingenii sint, non dubito, quin rubore toti perfundantur, nihil quid respondeant, praeter unum habentes, quid dicant se scire magnum esse Iovii nomen, quare magnum sit, se ignorare; videri quidem^L magnum quendam colossum, qui sua altitudine aliorum luminibus obstruat hominibus doctis, hoc est, quos doctos vulgo esse existimant, qui speciosis et magnificis titulis inflati se populo venditent, multorum imperitia ad quaestum abeuntes.

Sed de his iam nimis multa. Sive enim mihi cum viris doctis res est, cumulate habent, nisi odio impediuntur, quid de tota hac re statuunt; sive cum imperitis, bene: secus ne de meis scriptis sentiant, non laboro. [Illud] quidem quod mihi vere obiici potest, et nulla tamen nostra cum culpa accidit, deprecandum videtur, non fuisse ita nobis semper distincta tempora in narratione rerum, ut, quod postulabat nostra fides, et nobis erat maxime optandum, plane perspicuas res per certa tempora digestas tradere legentibus semper liceret. Nam quae subsidia alii habent comparata ad historiam scribendam, rerum commentarios, annales, litteras regum, civitatum, populorum decreta, quemadmodum distributa quaeque in suos annos litteris consignantur, ita desideravimus, ut miraculi similis res sit eo rem perducere potuisse, quo pertinaci studio atque industria adnitentibus licuit pervenire. Per tot bella, tot clades, tot incendia eversa in regia urbe tabularia, praeter alia decora nobilissimae gentis et veterum regum monumenta et privatorum testata per multa saecula illustrata facta, quorum cognitio erat nobis magno adiumento ad scribendum futura, sustulerunt.

Hoc porro erat mihi in optatis maximum, ut homo exterus, quod Bonfinio licuit, non feliciore suo ingenio, quam [10r] benignitate temporum, quibus Ungarorum res scripsit, quantum efficere rerum scriptor sui muneris memor et gravitatis posset, persequeretur scribendo, cum universae gentis laudes, tum quorum virtus bellicis rebus atque insignis pietas in patriam exstitisset. Cuius monumenta ingenii, si non indigna videantur, quibus res tantae consignatae posteris prodantur, est cur illa accepta Ungari referant regi maximo et sapientissimo, qui qua^M animi magnitudine fuit, cum res ipse gesserit immortalitate dignas, prius statuerit sibi hoc munus patriae persolvendum, quam prospiciendum suae gloriae, cuius pietatis fructum ille tamen magnum refert: ita enim in omnium luce illius gestae res positae sunt, ut qui illas suis scriptis ad posteritatem transmittant, non sint defuturi certe qui ostendant (quae una verissima eius gloria fuit) contemnenda privata sua gloria immortalem sibi illum comparasse.

Nulla vero illi gravior causa scribendi Ungaricam historiam, quam quorundam scripta, qui scientes ac volentes ea de Ungaris ipsi Ungari posteris tradiderunt, quae viventium etiamnum testimonio, ut eius temporis ratio habeatur, quo illa sunt edita in lucem, falsi convincantur. Nam si ita se existimarunt magnis regibus gratificari, cum in eo videntur reprehendendi, quod sua fide potentium gratiam habuerint potiore; tum quod non animadverterint eos ipsos summos reges apud posteros claros futuros, qui nullo cum metu aut spe, amore, aut odio de alienis rebus iudicant non fictis laudibus ad gratiam, quas exstinguit haud longa dies, sed veris recte factorum monumentis, quae numquam debita gloria caruerunt.

Quid vero turpius, quam qui pusillus sit, procerum; qui foeda facie, Nireum;³⁴ invictum, qui nunquam aciem, nunquam castra viderit appellari? Certe qui sunt adeo imbecillo animo, ut tam prodigiosis assentationibus moveantur, et qui [10v] non sint, se esse credant, possunt illi quidem reges esse fortuna, sed ut ostendant, quam longissime se abesse ab ea persona, quam gerant. Recte quidem Alexander, ut alia multa, Aristobuli historiam foedissimis assentationibus refertam, cum inter navigandum magnam illius partem recitante audisset, in Hydaspem evulsam e manibus demersit, illud praefatus: Tu vero dignior multo qui eodem una pessum eas, qui ita me inducis pugnantes, ut teli ictu elephantum interficiam.³⁵ Volunt reges et potentes homines laudari; irrideri

³⁴ Il. II, 673–674

³⁵ Luc. Quomodo hist. conscr. 12

nolunt: id quod accidere suspicantur, ubi sua repugnante et omnium conscientia, quo nihil turpius est, rerum scriptorem, cuius moderari ingenium una veritas debet, volentem scientemque mentiri in suis laudibus animadvertant. Certe si quis mente sanus, cum distorto ore et foedo sit, audiat se laudari formae elegantia, cum haereat in primis litterarum elementis Platoni se aut Aristoteli aequari; loris caedi importunum laudatorem iubeat, quod dignum praemium sit tam praepostera laude.

Quanta vero impudentiae est, sustinentem tam gravem personam, quae contra atque ipse narrat gesta esse, testes innumerabiles citari possint, tradere non posteris solum, qui facile possunt falli, sed praesentibus etiam legenda? Ac cum turpe semper est, hominem cui veritatis studium una cum vita natura ingeneravit, cuiusquam gratia mentiri; tum est turpissimum adversus patriae et suorum existimationem mentiri. Ut vero in sacro loco admissum facinus gravius, quam admissum in profano est; ut foedior imposita macula in aurea, purpurea veste, quam in pulla et obsoleta: ita in historia e cuius quasi sacrosanto penitrali exempla ad virtutem et documenta petuntur, mendacio inquinata veritas maiore cum offensione laedit. Accidit tamen nonnunquam, ut sapientes in ficto argumento, quemadmodum Xenophon in Cyripaedia, effigiem veri exprimant: [11r] id quod ab illis excogitatum docendorum hominum causa non ferendum solum est, sed in primis etiam laudandum. Quanti vero debet homini esse veritatis studium, cuius speciem et graves scriptores alii et olim poetae veteres ementiti maxime hominum vitae prodesse potuerunt? Enimvero illi vitae indigni atque ex coetu hominum eiiciendi, qui volentes et scientes per offusas veritati tenebras posteros fallere, adducti ullo poenae metu, praemii ulla spe potuerunt.

Qua quidem in re optime nobiscum fortuna egit, quibus ab eo rege scribendi munus impositum est, cuius gratiam promereri potuit nemo, qui hominum laudes prius ab ingenio et facultate scribendi, quam a rebus praeclare gestis et recte factis peteret; quae ita, cum adsunt, danda laudi sunt, ut desiderata dentur dedecori atque adeo tacente etiam^N rerum scriptore, cuius certum munus est non praeclarum nescio quem verborum artificem laudandis, reprehendendis iis, quorum res gestas scribit, sed veritatis gravem, castum et religiosum testem. Atque ille quidem sic habuit vitae suae rationes comparatas, ut liceret scribenti illius res, suae fidei et religioni consulere, ita infestus assentatorum hostis, ut eum esse regem decet, qui ornatus verissimis suis laudibus, non indigeat alienis^O, quae quidem cum iis, qui tribuunt et iis quibus tribuuntur sint graves; quibus tamen graviores sint, vix diiudicari potest. Namque et iis, qui laudant affert notam pravi animi non merenti impertita laus, quod praemium maximum uni virtuti debetur; et ei qui laudatur notam stultitiae parem. Ut enim, quod in scena gladio succincta incedat et hastam ac galeam gestet Palladem agens credat femina ridenda, quae colo et lanae assueta se vere Palladem esse; ut tragicus actor qui se Herculem, quod Herculem in leonis exuvio repraesentet: ita qui iners, imbellis, effeminatus, mollis non se ex sui conscientia, sed ex oratione assentatoris impudentissimi [11v] agnoscat, cum audit se fortem, acrem, invictum, sapientem appellari, tamquam suscipiat alienam personam deposita sua^P et propterea male sibi aptam, ridendus exhibendusque videatur. Non tituli insignes, non emptae laudes a venalis fidei scriptore, non assentatorum pestilentes voces magnos viros efficiunt; sed titulos et laudes et monumenta gloriae omnia magnis viris insignis virtus conciliat; quae ubicumque est, suo splendore prius, quam cuiusquam praedicatione elucescit.

Piget vero nostrorum hominum nonnullis insitae nequitiae: quae enim partes antea Gnathonum erant, qui nobiles homines sectantur, quique esse *primos se omnium rerum volunt, nec sunt*,³⁶ ut ille ait; eas et alii docti homines et rerum scriptores maxime sibi sumpserunt. In quorum scriptis laudati eminent, quos annulus, torques, armillae, auratum poculum, holoserica vestis a iusta nota infamiae per severi et religiosi scriptoris stilum inurendae vindicavit; qui cum sit sui muneris et fidei memor, non laudem pro dedecore, gloriam pro infamia et immortalitatis decus, minime meritis adductus spe praemii temere^Q tribuit. Qua licentia quid minus in vita hominum ferendum? Ita ne vero?

³⁶ Ter. Eun. 248–249

Secundi, segni, inerti praemium tribuitur, strenuo atque impigro ereptum, quod ita visum putido homini sit, apud quem non hominum merita, sed copiae inter inertem et fortem faciunt discrimen? Tollitur in caelum laudibus perpetua nota ignominiae afficiendus: spoliatur debita laude vir fortis. Si causam quaeras, quod illi deest, quo se redimat a scribentis stilo, iure, iniuria eodem modo semper in parum munificos intento. Sed ulterius progreditur licentia maledicendi et crudelissime in innocentium capita bacchatur. Non enim solum scriptores non prosequuntur debita laude, qui sunt promeriti; sed afficiunt ignominia innocentes, ut viris potentibus visum est, quibus se dediderunt; quo nihil [12r] iniustius excogitari potest. Passim enim affici ultimo supplicio videmus, qui rem levis momenti furto sustulit e loco privato; qui innocentis famam perpetua nota ignominiae notavit, nomine, honestate, congressu et commertio hominum spoliavit, ferre impune? Apud bene institutas civitates, hoc est in more ut in licentia infinita nihil permittatur emitti in lucem, quod non publici magistratus censura atque auctoritate munitum fidem faciat, nihil esse, quo cuiusquam fama, virorum principum maxime laedatur.

Quid vero indignius nostra aetas vidit, quam quod Sambucus de Ioanne rege scripsit? Parcendum quidem mortuo esset, si cum eius vita scripta quoque interiissent. Unus ne ex Ungaris Sambucus vidit, quod eiusdem gentis homines permulti ignorarunt, qui Ioannis comitiis interfuerunt? Malis artibus et magnitudine largitionum traductis quibusdam in sententiam, regem creatum, ut ille ait?³⁷ Mitto Ungaros, eius aetatis aequales homines, qui adhuc vivunt, et non accepta ab aliis, sed visa referunt, in quibus sunt viri fortissimi permulti, et patriae amantes exactae quidem aetatis homines, sed ita vegeti mentis robore, memoria, ingenio, ut cum de eorum fide atque integritate minime sit dubitandum, rei gestae nullum testimonium certius desiderari possit. Atqui licebat Sambuco de iis percunctari, quae minus ipse comperta haberet, quae cum aut ipsi meminisse possent, aut de parentibus accipere, ne quae tam foede et tanta cum patriae infamia scriberet, posteritati mandaret. Quod quidem illius peccatum eo magis videtur reprehendendum, quo minus Ferdinandi regis sanctitas et Austriae familiae maiestas, ut sua causa tam praepostere mentiretur postulabant. Tanta eius decora sunt, tot, tam insignia gloriae monumenta, adeo celebre nomen ad ultimas usque orbis terrarum partes, ut qui se credat illi addere ullum gloriae incrementum [12v] praedicatione maioris laudis excogitata et translatitia praesertim, is non aliter agat, ac si aquae haustu putet se posse augere oceanum universas terras ambientem.

Quid? Germani secus de Ioanne rege scripserunt? Equidem apud me habeo nonnullorum scripta, qui iidem armati in Ferdinandi castris fuerunt, et adhuc supersunt, qui ut nos, ut alii multi integro anno ante Ferdinandum creatum Ioannem regem tradunt. Quod unum Sambucum ignorare et Ungarum eundem et doctum hominem et instructum ingenti copia librorum ac rerum monumentis aliis portentum et prodigium est. De cuius testimonio ne plura dicam veritas prohibet, cui praeiudicium facit, qui multis verbis eam sibi statuatur in lucem educendam, ubi ipsa sua vi elucescat. Fuit mihi amicus Sambucus, quamdiu vixit; et cum me ne de facie quidem nosset, carmine eleganti cum primis me honorifice appellavit ingenii laude insigni impertita.³⁸ Neque hoc vero solum scripto, sed et saepe alias in sermone et non adeo multis mensibus ante mortem, Viennae in clarissimorum hominum coetu, cum mentio de me incidisset, testimonio perhonorifico et luculento honestavit. Sed omnium citius possum amicorum causa, quam meae fidei et religionis oblivisci. Namque ita mihi integram meam fidem praestandam censui, ut cum de ea nihil detraheret animi studium; de animi studio nihil detraheret fides. Nihil quidem mihi causae est, cur ego dissimulem quod sentio; cum satis mihi visus sim libero iudicio usus, tum aliis scribendis, cum iis rebus, quae sunt inter reges Ferdinandum et Ioannem gestae, in quibus facile apparet, ita mihi semper integram fidem constitisse, ut nemini concedam, cuius umquam fuerit illustre studium in Ferdinandum, atque in

³⁷ BONFINI, 1581, 774–775.

³⁸ SAMBUCUS, 1564, 230.

universam Austriacam domum: cuius meae observantiae haud obscurum argumentum olim adolescens panegyricam orationem de Caroli V. Caesaris laudibus [13r] Antverpiae edidi, quae eadem aliquot postea annis in Germania iterum cum aliis est emissa in lucem, quae sunt in Carolum V. Caesarem scriptae.³⁹

Nam in his ipsis libris Ungaricarum rerum, quos nunc edimus, omnia ex nostra fide et religione persecuti, quae in controversia de regno inter duos reges evenerunt ita tradidimus, ut omnem occasionem et oblatam avide arripuerimus et captaverimus undique nostrum in Ferdinandum Caesarem studium et illius augustissimam domum testificandi. Una enim mihi Stephani regis vox sapientissimi eiusdem et gravissimi semper ad aures personavit: unam modo et nudam veritatem propositam ob oculos haberem in scribendo, cuius si nullo discrimine personarum et rerum rationem haberem, tum cumulate me crederem in suscepto munere hoc unum a me poscenti satisfacturum. Equidem, quod res est, audeo affirmare tantam regis fortissimi constantiam et gravitatem adeo veri tenax studium fuisse, ut inter ceteras causas, quae illum impulerint ad hoc mihi munus mandandum, fuerit praecipua una, eorum memoriae et nomini consulendi, quos numquam bene de se meritos pessime aliquando in se animatos est expertus. Cuius illius studio obsecuti operam dedimus, ut uni nostrae religioni inseruisse procul ab omni studio, amore, spe, cupiditate et quae iis contraria sunt positi videremur, ita existimantes nos dignos visum iri, quorum opera in re tanta rex sapientissimus uteretur, si quae illi fuerunt, nobis prima atque antiquissima esse viderentur, nostra constantia, fides, religio; quae virtutes ubi absunt, ut in scribente cetera eximia sint: eloquentia, copia, multa rerum cognitio, magnus usus; non ille historiam conscribere, quae potiolem fidem, quam eruditionem atque eloquentiam habet, sed per effectum rerum argumentum ad veritatis imaginem vim ingenii ostentare videatur. Quae vera esse, luculenta eorum testimonia ostendunt [13v] a quibus mutuati sumus, cum aut ea afferrent in quibus ipsi interfuissent, aut quae acceperant a parentibus, dignis hominibus, quibus haberetur fides, ea nostris scriptis complexi sumus; si quae inciderent res, de quibus minus nobis constaret, eas tamquam dubias tradentes.

Multa quidem eorum temporum ratio ferebat, quibus illae sunt gestae, quae scribentem, nisi animum haberet in potestate, et quae animum sollicitum habent, cupiditatem, amorem, odium inter duas factiones medium praecipitem ferrent. Hoc animo^R ut essem, tria potissimum effecerunt: et insitum ingenio veritatis studium, et ratio rerum, quarum cum multi testes sint, facile secus quam oportuit scriptae, mendacii arguere scribentem possunt, et regis gravissimi religio summa, qui historiam rerum gestarum ab Ungaris, non fabularum centones, aut assentantium somnia, quos pessime odit a nobis exspectet.

Vale, erudite lector, et si quid in nostris scriptis invenias, quod tibi voluptati, usui, compendio sit, id totum secundum Deum immortalem STEPHANO regi referas acceptum, cuius nominis maiestati ubi non invenias honoris titulum parem ullum adiunctum, id propterea intelligas accidere, quod ipse perfecit summa virtute, ut nullus titulus honoris non infra illius meriti magnitudinem esse credatur. Ipsi quidem nullum nobis abs te praemium nostri laboris uberius spondemus, quam quem ex conscientia recti animi referimus: satis quidem contenti futuri, si hoc tibi persuasum sit, nos tua causa plurimum toto hoc fungendo munere voluisse.

³⁹ BRUTUS, 1555; SCHARDIUS, 1566, 190v–214v

Szövegkritikai jegyzetek

^A involuta, *recte* queri (*recte* kihúzva)

^B oluimus *esset* (*esset* kihúzva)

^C ut: *et* (jav. Brut.)

^D *sibi statuere* (*nullum* margón beszúrva)

^E nos: *non* (jav. Brut.)

^F *transferendum*

^G *in* utólag beszúrva

^H debere *detertere* (*detertere* kihúzva)

^I utólag megváltoztatott tagmondati sorrend (A-B jelöléssel) kihúzott szavakkal és megváltoztatott végződésekkel, eredetileg: *non personati doctores, qui nomine specioso quidem sed praepostero tument, qui non possunt de hominum ingenii pronunciare, quin quo ipsi sint praediti ingenio prodant, tum intelligant, quantum illud sit, quod Iovio tribuant.*

^K *ipse* utólag beszúrva

^L *quidem* utólag

^M *quae* jav.

^N *etiam* utólag

^O alienis *et falsis* (*et falsis* kihúzva)

^P *deposita sua* margón beszúrva

^Q *temere* utólag

^R hoc *quidem* animo (*quidem* kihúzva)

Fordítás

Gian Michele Bruto

A magyarok dolgainak könyvei

AZ OLVASÓHOZ

[1587–1592]

[1r-v, 8r-v hiányzik; 2r–7v töredékes, sérült]

[2r]

arról az oldalról jól megerősítve; amit később [...] támadásukkal terhünkre legyenek. Akik közül [...] megcáfoltam, ráadásul olyannyira, hogy olybá tűnt [...] elsősorban is [...] a mi legigazságosabb ügyünkért [...] nem vetnek véget a gyalázkodásnak [...] megköveteli (mert ugyan ki remélheti [...] önmérsékletem diktálja a válasz [...] az én dolgaimról vélekedni [...] mint a történetírókat, akik úgy [...] nagy neveket, egyik sem [...] tesznek különbséget. Hiszen Hérodotoszt is [...] Dionüsziosz pedig, aki még nem átalotta [...] Asinius Pollio Livius, Livius pedig Sallustius [...] S bizony, az ékesszólás atyja Cicero sem [...] helyeselte; akik között Brutus is [...] és Asinius Pollio, akik az összes közül a legsúlyosabban [...] nem volt olyan, aki megrótt, pedig másokon kívül [...] ítélnének, túlságosan lenézően Cicero [...] és még sokan mások; Seneca is megrovólag [...] igen kemény [kritikus]. S még nem beszélek [...] későbbi eszünkkel, akik a tudósok közös [véleményétől] [...] első osztályú szerzők, mintegy a felség [...] a közösség még halála után is jól [...] Caligula ugyanis, aki éppoly szellemtelen, mint amilyen erkölcstelen [...] gondolkodott Homérosz műveinek megsemmisítésén, akinek emlékét [...] a legnagyobb filozófusok úgy tisztelték, mint a földön megtestesült isteni szellemet [...]

[2v]

[...] a könyvtárakból eltüntetni; e büntetéssel Livius [...]

[...] a régiek e nevet, hogy róla azt

[...] sokakat, akik Rómába mentek, az utolsókból

[...] sajátjából, Rómából nem vonta volna el. Azonban

[...] a földi hatalom birtokában voltak,

[...] S ugyan mit tett Hadrianus?

[...] mondják, hogy az emberi erk-
[...] -t Vergiliusnál, Cicerónál többre tartotta
[...] sem nekem, sem másnak nem szabad.
[...] távolra kerülve a régiek műveltségétől,
[...] a régiek dicsőségét elérni sok
[...] két fajtája van, másokat egyenesen nekem
[...] mernek hirdetni, amelyeket nem ismernek;
[...] ítélnének, csak lenne tehetségük, amit
[...] mutassák meg, mi az, amit hozzátennének, vagy megváltoztatnának.
[...] amely kívánság, ugyanabból az egyetlen érvből, vagy
[...] ami kivetnivalót találtak, az intőknak
[...] kerülni kell, mihelyt, ami az ócsárló sajátja
[...] teljesen igaztalanul nekem felróni és
[...] amit nekem a mai kor emberei
[...] tőlem nem tagadhatják meg, hogy első éveimtől fogva
[...] emberhez méltó [dolgokban] munkálkodtam és nem keveset teljesítettem.
[...] fajta, amelyekhez az enyémeiket a velem nem felérő emberek
[...] azoktól kezdem, akikhez ez a betegség közelebb
[...] azoknak az embereknek a rosszállásából, akik nem hisznek az erényben, és másokéból
[...] maguktól nem remélnék, jóízűen csámcsognak mások hírnevét a sárba rántva
[3r]

keresik a hírnevet. Ám nem nagy lélek az, aki [...] nem saját fényével, saját díszeivel ragyog [...] és más gyalázásával tesz szert hírnévre [...] messze el kell távolítani az emberi közösségből [...] vannak, ahogy remélik, ily módon [...] érik el azt, amit akarnak. [...] az ékességet és a tisztaságot [...] és tudatlanságot [...] ek, nem annyira, mint [...] [tudat]lanságból rónak meg szavakat [...] szűk [...] zárt mondatokat [...] pedig a tanulatlan emberek igazságtalanul [...] Megvannak nekik a korszak iratkötegei; [...] megveszik az újságot, amivel szomszárakat olthatják [...] mivel ezekben bőven találnak olyat, amiben élvezkedhetnek [...] olvasmánnyal, amelyeket nem ismernek, és saját hibájukat másra [...] mások írásait, akiket ez az írásmód gyönyörködtet [...] megvetik; ha már megszoktam is [...] hiszen kiváltképp az én jóhíremre pályáztak szüntelen [...] hanem azoké, akiknek ezek a művészetek/cselek nem segítenek [...] Komoly író nem enged az olv[...] a mezei orvos, aki miután három évet töltött [...] egy részük tivornyázással, borozással, mulatozással tölti az iskolaéveit és a társ[...] felhagy a tanulással. Ide tartoznak még az a néhány „finom” ember is, akik

az udvarban élnek, s akik sohasem olvasnak, vagy legfeljebb olyankor, ha éppen mást csinálnak; s ha megbotlanak közben valamiben – ami időnként megesik – eldobják a kö[nyvet]

[3v]

[...] vagy kockavető poharat követelnek, mérgesen az íróra, aki nem oly
[...] erőfeszítés nélkül olvasva azt tanulják, hogy boldogok
[...] gyűlölték az ismeretleneket, azok viszont helyesen, ha az ismeretlen
[...] rekkenő délben lámpát keresnek. Ugyanis
[...] bevilágítja az eget, s panaszkodnak
[...] beborult, azt hiszik, joggal panaszkodnak
[...] Igaz, ez már önmagában
[...] átlátta ezt előttünk a legnagyobb szónok
[...] beszél, mikor görögül, ahogyan én látom
[...] úgy beszél, hogy ne értsék meg: amit
[...] szándékosan tesz, ahogy Hérakleitosz
[...] aki a természetről túlságosan homályosan eml
[...] olyan szavakkal, hogy ne értsék meg
[...] De hogy ne térjek ki messzire azoktól, akiknek iparkodása
[...] fényeskedett, Thuküdidész, a görög történet legkomolyabb
[...] a kritikusok fennhéjázó ítéletét és rosszállását
[...] méltóságát azzal a fenséges homéroszi renddel
[...] az emberek oly mértékben dicsérik iparkodása miatt az ír
[...] hatott rá; s éppen ez, hogy az ő története nem akárkinak könnyen
[...] a tudatlanok kezében elkopik és értékét veszti, hiszen saját dicséretének veszi, amit
az én Arisztarkhoszaim⁴⁰ egyedül bennem rónak meg. A régiek pedig oly nagyra tartották őt,
hogy amiképpen Homéroszt a költők között, Thuküdidészt és történetét
szinte egyedül nevezték mind közül a legkiválóbbnak nagyszerű
stílusa miatt. Aphtoniosz, a szónoklattan egykori híres mestere, egyenesen
azt merészelte kijelenteni róla: nincs nagyobb dolog az emberi világban az ékesszólásnál,

[4r]

és az ékesszólásban Thuküdidésznél senki nem tudott többet.⁴¹ Azt is mondják, Démoszthenész
olyannyira csodálta írásművészetét, hogy képes volt nyolcszor teljesen lemásolni a történetét,⁴²
hogy a lehető legerősebben vésődjön emlékezetébe a beszédnek ez az ereje, amelyet könnyebb
csodálni [...] mint szorgalommal és tanulással
utolérni. Amely azonban [...] azon kevesekkel együtt volt
Démoszthenész, akiknek [...] a kincseit nem egy tógába öltözött számár
pökhendisége, nem egy ravasz udvaronc [...] a levéltárból, hanem
a legélesebb elme ereje [...] a tudomány, a legvégső dolgok
ismerete [...] szellemi munkámmal el tudtam érni

⁴⁰ Arisztarkhosz alexandriai grammatikus volt (i.e. 217–145), aki Homérosz műveit kommentálta és kiadta. Erasmus szólásgyűjteményében a neve általában a kritikus szinonimája. *Nostris temporis Aristarchus*: ASD II–1, 82–83.

⁴¹ Az Antiokhiai Aphtoniosz (i.e. 4. sz.) rövid retorikai munkája (*Progymnasmata*) a reneszánsz korában rendkívül népszerű volt, görög eredetiben és latin fordításban is számos kiadásban megjelent a 16. században rendszerint a tarszoszi Hermogenész (i.sz. 2. sz.) hosszabb retorikájával együttesen. Thuküdidész dicsérete, amelyből Brutus a fenti sorokat idézi, egy külön alfejezet a műben: HERMOGENES, 1538, 358; HERMOGENES, 1560, 389; KENNEDY, 2003, 109.

⁴² Lukianosz, *A műveletlen könyvgyűjtő ellen*, 4.

amennyit haszonnal és tehetséggel [...] kitartó buzgalommal
olvasva a régiek írásait néhány [...] amelyet
írtam, ha lenne valami, ami alapján ezek [...] lehúzhatnák. Amit úgy látom [...] nehéz, akiknek írásművészete alkalmas a dolgok [...] tekervényes szavakkal, amelyek úgy csikorognak [...] gyönyörködtessen vagy örvendeztessen, de mindig megtanít valamire, ami [...] Elmémbe véstem már első éveimtől – amely kor [...] megjegyzi, amit befogad – a legjobbtól származó [...] a legnagyobb szónokot: *Nincs örültebb dolog, mint a legjobb és legékesebb szavak üres csengése-bongása, amelyek mögött nincs gondolat és tudás.*⁴³
A beszéd ugyanis *az értelem tolmácsa*,⁴⁴ isteni adomány az embernek a természetből, hogy kifejezze azt, amit csak akar. Még ha nem is hoz magával magvas gondolatokat, megfontolt tanácsokat, tanításokat és az erény számos példázatát, amit csak az elme kitalál – mégpedig egy nemes művészetekben és a legjobb tudományokban kiművelt elme – természetétől eltérve a teljesen tanulatlan embereket is szórakoztatja, akik a beszélőtől valami olyasmit várnak, ami által jobbak és műveltebbek lehetnek.

[4v]

Művelt korba születünk, kiváló és tehetséges emberek közé, akik azt keresik, ami ritka, megvetik a mindennapit és amire sokan képesek. S ahogyan más művészetekben, úgy az írói mesterségben is a művelt emberek a régiek stílusához, akiknek írnak [...] inkább mondatok, mint a szavak okoznak gondot, nehogy azokban [...] csak a tanult emberek tetszését [...] kevésbé ügyelve arra, mit fecsegnek róluk akármilyen [...] csak a tógájukkal és komor tekintetükkel mutassák az irodalom [...] pöffeszkedve tudatlanságukkal. Egyedül [...] a tanultak irományait, akiket amennyire tőlünk telt [...] törekedtünk utánozni [...] az olvasót, hogy azzal a kezükben felfuvalkodnak [...] formuláikat és szabályaik [...] semmit sem tanulva öregszenek meg, a királyi [...] a stílus legtávolabb van minden [...] nincs stílus, nem másik műfajban elkoptatott [...] agyoncsépett meséket; hanem a valós történések [...] a leghatalmasabb királyok döntéseivel és különböző, mindkét [...] az élet helyes alakításához, akár békében, akár háborúban [...] amelyeket akik nélkülöznek, alig hihető, hogy az [...] időrendet jól tudják. Ezeknek pedig azt merjük ígérni – csak vegyék a fáradságot, és amit egyszer elolvasva nem értettek, olvassák el még egyszer – hogy munkájuk gyümölcsöt is terem majd nekik, amely az ő és a mi erőfeszítésünkhöz is méltó lesz. Ahogyan ugyanis a föld gyomrában rejtőző kincsek sem egyetlen kapavágással, és a

⁴³ Cicero, *A szónokról*, I, 51 (Adamik Tamás ford.)

⁴⁴ Cicero, *A törvényekről*, I, 30 (Simon Attila ford.)

gyöngyök sem egykönnyen bújnak ki a kagyló mélyéből: ugyanígy az erény és a bölcsesség gazdagsága sem a lustáknak és tehetetleneknek jár, hanem azoknak, akik jól tudják, hogy ami értékes, azzal a feltétellel lesz az emberé, ha tisztában van vele és megérti, hogy

[5r]

amilyen sok munkával és amilyen kitartó virrasztással megszerezte, ugyanolyan elszánással, buzgalommal és szorgalommal kell őrködni fölötte azután. Ám ezek jó része annyira méltánytalan velünk, hogy amit a régieknek dicséretüket zengve megenged, ugyanezt megtagadja tőlünk, pedig semmi sem igazságtalanabb, mint ugyanabban az ügyben az egyiknek ugyanazt megengedni, a másiknak pedig nem.

Az ő műveikben nem veszik észre a hosszú betoldásokat, amelyek sokszor egész oldalakat [...] beterítenek tekervényükkel, sem a durva igei szerkezeteket [...] a döcögő egyeztetéseket, a kanyargós és bőlére eresztett [...] a százszor ismételt szavakat; amely hibáktól még azok sem [...] egyetértése elvette az elsőséget: az ő [...] nem nézik el, bármilyen csekély legyen is [...] főbenjáró bűnt követtek volna el, ezeket minden igei [...]. Engem azonban, hogy Horatius szavaival éljek, *bosszant, hogyba vadul ledorongolnak valamit, nem mert szellemtelen és otrombán durva, de mert új;*

*s már nem is elnézést: bírt, díjat akarnak a múltnak.*⁴⁵ S hogy [...]

az enyémre mondható: *rég nem az elhantolt írónak bódol tapsal;*

*ránk acsarog, művünk s a személyünk marja irígyen.*⁴⁶ Ugyanis akik [...]

akár gyorsabban elkészülő, akár hosszabb művet követelnek, bizony könnyen [...] szorgalommal legyőzetni, csak cserébe ők is nyugodjanak bele [...] a késedelemnek olyan gyümölcse van, amelyet akarunk. Nincs akkora bizodalmunk tehetségünkben, hogy mint Lucilius: *óránként, egyszerre, félábon, kétszáz sort*⁴⁷ reméljünk költeni. De mérhetetlen hálával tartozunk a múzsáknak, ha mindazt, amit oly nagy gonddal és körültekintéssel írtunk, és olyan nyugalomban, amelyet számunkra a legdicsőbb, ezt megelőző királyunk, s amelyet most is a legnagyobb és legfelségesebb Rudolf császár (aki a keresztény világot legmagasabb helyén ülve vezet) nekünk megadott; ha szabad lesz tehát mindezt (mert már letelt a kilenc év)⁴⁸ az elismerés némi reményével az utókornak ajánlani. De majd azok is elismerik ezt, akik

[5v]

fenn hirdetik, hogy ahány év alatt mi, ők ugyanannyi hónap alatt megírták volna ugyanezt; az ő írásukat viszont aligha forgatják majd annyi hónapig is az emberek, akik helyesen ítélik majd meg az időtállóságukat. Szabadjon tehát az engem bírálóknak ugyanazzal visszavágnom, amivel, mint mondják, az isteni Euripidész intézett el egy hasonló kaliberű embert: amelyet hogy [...] úgy használjam, ahogyan szeretném, eléri ezeknek az alkalmatlankodóknak [...] teljesen igazságtalanul vállalva egyként nagy kitartással [...] ugyanezen név okán és a hazáért szerzett érdem. Akiknek [...] mértékletességem és igazságérzetem, az ő [...] pedig ékesen szóló;

⁴⁵ Horatius, *Levelek*, 2, 1, 76–78 (Muraközy Gyula ford.)

⁴⁶ Horatius, *Levelek*, 2, 1, 88–89 (Muraközy Gyula ford.)

⁴⁷ Horatius, *Szatírák*, 1, 4, 9–10 (Bede Anna ford.)

⁴⁸ Vö. Horatius, *Ars Poetica*, 388.

oly könnyen elviselem a hely [...] hogy ne általam legyen nekik szabad akár az ócsárlásban, akár [...] önmaguknak határt szabni.

Azonban sem [...] a rágalmaikra, ha egy bizonyos mértéken belül [...] nem túlságos hévvel cáfolná azokat; azt, amit [...] tenni kellett volna, hogy a mi [...] megragadva, mintegy a hallgatásom miatt rámbizonyítva [...] még szabadabban tomboljanak. De mindez nem csak [...] amely súlyosabb ügyben; megtámadom a szónokakat [...] a követek hosszú beszédeit; időnként eltérek

a történet elbeszélésében tőlük, és értékelem az eseményeket, amelyekről írtam:

kihangsúlyozom, hogy mi az, ami helyesen, mi az, ami rosszul történt, mi az oka egy jó vagy egy rossz eseménynek, mi lett volna helyes, mit kellett volna elkerülni, hogy máshogyan vagy a kíváncsi módon történjenek. Ha ezeket felróják nekem, akkor viszont velem együtt óhatatlanul az összes görög és római történetírót is a sárba rántják, akik tehetsége révén a műfaj oly megbecsült lett. Arról viszont, hogy ők is efféle módszerrel éltek, az írásaik tanúskodnak, amelyeket évszázadokon át úgy olvastak a tanult emberek, hogy általános vélekedés szerint soha nem fognak feledésbe merülni. Szerintem egyébként Livius

[6r]

mikor leírja, ahogyan a szabin nők békére buzdították a férfiakat – erről férjeiket, arról meg szüleiket, közéjük állva – akkor nem azt adta elő, amit maga hallott, hiszen még az emléküik is távoli messzeség volt számára; nem is azt, amit olvasott, hiszen aligha maradt erről az eseményről bármilyen feljegyzés: ehelyett úgy mutatta be, ahogyan a dolog logikájából következett. *A szabin nők – írja – akiknek sérelme miatt a háború kitört, hajukat szétfeszítve, ruhájukat megszállgatva, asszonyi rettegésüket legyőzve, bánatukban merészen a röpködő fegyverek sűrűjébe vetették magukat, és váratlan hevességgel hol apáikat, hol férjeiket kérelték, vessenek véget a harcnak, vessenek véget a haragnak; ne szennyezzék be magukat apósok és vők egymás vérének ontásával, ne fröcskölje be a vérben születetteiket, akik ezeknek gyermekei, amazoknak meg unokái. „Ha szemetekben gyűlöletes a rokoni kötelék, a házasság, miránk szálljon haragotok, mimiattunk folyik a háború, mi vagyunk férjeink és apáink sebesülésének s halálának okozói; inkább meghalunk, semhogy bármelyikőtöket elvesztve özvegyen vagy árván tovább éljünk.”⁴⁹* [...]

Ha elhinném, hogy a szabin parasztasszonyok és [...]

a porból, semmint emelkedett szónoklattal [...] ugyanazon szavakkal, amelyeket Livius használ: ugyanazt az értelmet [...]

az általa írt beszédben, csak az volt számára fontos, hogy mit értek el. [...]

férjeiket és szüleiket könnyörgéssel kevert beszéddel [...] akik a leg[...]

aligha beszéltek volna másképpen, mint ahogyan Livius előadja [...]

hogy a csata közepén férjeik s szüleik kezéből kicsavarják a kardot és a lándzsát.

S ugyan mi az idősebb Horatius fennkölt beszéde fiáért, akit gyilkosságért elítéltek?⁵⁰ Vajon egy görög szónok műhelyéből származik, vagy a természet kincsesládájából, ahonnan a beszéd művészetét először elsajátítottuk? Annak a századnak az egyszerű szavaival, amely kor nyelvét Livius nem ismerte, ám ugyanazzal az értelemmel, hasonlóan egyszerű hallgatósága előtt a haza szabadságát megmentő fia büntetésének elengedéseért fellebbezett és fogadalmával el is érte azt.

⁴⁹ Livius, I, 13 (Kis Ferencné ford.)

⁵⁰ Livius, I, 26

S ugyanígy, Tanaquil szavai, amelyekkel férjében Tarquiniusban a királyság reményét felébresztette, nyilvánvalóan

[6v]

etruszk nyelven voltak. Az értelmük azonban Liviusnál latinul van megfogalmazva, ahogyan írja: *mikor egy kitárt szárnyú sasmadár leereszkedik, könnyedén lekapja és elviszi sapkáját, majd hangos szárnycsattogással kering a kocsi fölött, és mintha isteni megbízatást teljesítene, ismét szépen a fejére helyezi; megölelte férjét, mondván, kimagasló, nagy szerencsét remélhet: mivelhogy olyan madár, arról az égtájról, annak az istennek küldötteként érkezett; jóslatát az ember legkiemelkedőbb testrésze körül jelezte; és vajon nem azért vette-e le az ékességet egy ember fejéről, hogy égi rendelésből helyezze rá vissza.*⁵¹ [...] Livius inkább kitalálta, mintsem a dolgok logikájából [...] ez előtt ugyanőt [Tanaquil], mikor férjét szintén biztatja [...] hogy vándoroljon Rómába, lelkébe

[...] így ábrázolja: *az új nép körében, ahol minden nemesség még friss, és a rátermettség szülte, meglesz a helye egy erős és dolgozó férfinak; elvégre Tatius király is sabin volt, Numát Curesből hívták el királynak. Ancus is sabin anyja szülte, nemességének egyedüli bizonyítéka Numa képmása.*⁵² [...] a nagyesküt leteszem, hogy [...] királyság reményébe erősen kapaszkodó lélekkel

őt annyiszor kérdezőgő férjét buzdítva ugyanezekkel

a szavakkal nem lett volna képes válaszolni. Azon a népgyűlésen is, amelyen Ancus király halála után Tarquinius átvette a hatalmat, ugyanezeket a szavakat használta, hiszen ugyanarról a dolgról volt szó.⁵³ Ennek pedig egyetlen oka van: ahogyan egy szabó, mikor elkészít egy ruhát, azt annak természetéhez szabja – legyen magas vagy alacsony – aki használni fogja, úgy a komoly ügyben megszólaló beszéde is a tárgy, az idő és személy természetéhez mért és azzal egybehangzó kell, hogy legyen. Így, ha a szenátusban arról folyik a vita, ahogyan Livius írja, hogy melyik a helyesebb: ha Scipio áthelyezi a háborút Afrikába

[7r]

vagy Itáliában kell folytatni Hannibal üldözését; senki más nem adhat hangot az áthelyezés pártolásának, mint Scipio, hiszen Scipio volt e gondolat kitalálója; és senki más nem lehet az ellenkező vélemény tolmácsolója, mint Fabius.⁵⁴ A történetíróval szemben, akinek maradéktalan olvasottsággal és ezzel felérő bölcsességgel kell rendelkeznie – nem kívánatos ugyanis egy ilyen feladatra [...] egy egyszerű magánembert

kiválasztani a fórumról, aki aztán [...] a napi történéseket mintegy naplóban előadja – egyetlen elvárás létezik csupán:

hogy jól ismerje meg, mi is az, amiről szó van [...]

hogy attól meneküljön, ha bölcs és jól ismeri azokat a dolgokat [...] és így kezd hozzá.

Ha ezt betartja, minden bizonnyal [...] eléri, hogy akár tanácsol valamit, akár lebeszél róla [...] mivel mindenki előtt nyitva állnak, ezért közösnek nevezik [...] az ügyet,

akár rábeszéléssel, akár lebeszéléssel. A műfajban [...]

a tárgy főbb vonalai egyezni fognak, tetszése szerint hangolja [...]

a mesterség más megvilágító és díszítő eszközeivel, hogy jobban [...] mint szórakoztasson, mint más; a valóságtól azonban egy tapodtat sem [...]

a mi embereinkről beszélnek, Itáliában született emberként [...]

⁵¹ Livius, I, 34 (Kis Ferencné ford.)

⁵² Livius, I, 34 (Kis Ferencné ford.)

⁵³ Livius, I, 35

⁵⁴ Livius, XXVIII, 40–44

egy lombard és egy toszkán beszélő, még ha egyebekben egyenlők [...] nagy gyönyörűséggel a toszkán beszélőt; nem szenvedném a lombardot, ha hazája nyelvét használja, még ha éppen csak bele is kezdett mondandójába. Római történetet Sallustius és Livius előtt sok görög és római ember írt; s bár ugyanazzal a tárggyal foglalkoztak, mégis írásaik annyira más színvonalat képviseltek, hogy előbbieknek szinte még a nevük is kikopott, ahogy ezek felemelkedtek; az írásaik pedig teljesen elpusztultak. Itt kell válaszolnom azoknak, akik engem – ha már így akarták az égiek – most éppen lopással vádolnak, mintha mikor kifogytam volna a mondanivalóból, mások írását használtam volna az enyém toldozására.

Ezeknek – ha ilyen komoly dologban szabad viccelnem – azt felelném, magukra [7v]

vessenek, ha így történt, ha már nem tanulták meg jól zárni a fiókjaikat. Ám ha az ő pártjukat fogó emberek ezeknek a szellemét is megkérdéznék, akik ha újraélednének, százszor is átforgatva a hagyatékukat, talán egy betűt sem hiányolnának a műveikből, amelyeket az idő igazságtalanságával szemben elnéző sors elragadott.

Hogy mit is akarnak az engem gyalázók, azt meglátom [...] maguk is néhányat, amelyek mások: én azonban leírtam és nem titkolom [...] ha bűnnek gondolnám, hogy ugyanabban a tárgyban forg[...] amiből az előttem lévők merítettek az íráshoz.

Nem hiszem ugyanis, hogy ez [...] mint ahogy mondják, Nagy Sándor megtiltotta, hogy [...] más fesse le, mint Apellész,⁵⁵

míg Pürgotelész [...] azt gondolja, hogy Giovión kívül

nem lehet a magyar [...] és ha olyan nagy jelentőségű dolog ez,

Gioviót [...] hogy a többieket ne is említsem, mikor a győzelem reményével verseng [...] a tömeget, ismert a neve), ezért

lát[...] sokan vannak, akik jól tudják, hogy nem magamtól

[...] hanem a lebölcsebb király parancsára, akit mégis

nehogy [...] tetszen, arra törekedtem, hogy ne tűnjön úgy,

hogy nagy dolgot cselekszem. [...] Giovióval mintegy történetírói versenybe

szálltam. Ugyanis, ha a történetíróval szemben két fontos követelmény van – hogy valóságghűen adja elő a történéseket és legyen írói tehetsége: a valóságot illetően minden

ítélkező szerint az enyém a győzelem; az írói tehetség tekintetében pedig készségesen elismerem, ő valóban sokak tetszését elnyerte, csak ezek is lássák be, hogy talán éppen azért, mert sokan vannak, felül is vizsgálhatnák a véleményüket. Mert igen kevesen vannak, akik helyes ítélettel bírnak a világról, s ugyanezek – hogy ítéletükben minél kevésbé csalatkozzanak – úgy gondolják, hogy más teljesítményéről soha nem ítéleznek elhamarkodottan, hanem kizárlag akkor, ha már alaposan megismerték azt, hogy minél kevesebbszer tévedjenek. Egyiküket egykor, mikor még élt Giovio, sőt jelen is volt, megkérdezte egy nagyhatalmú ember, mit gondol Giovio művészetéről.

Hosszan

[8r-v hiányzik]

[9r]

⁵⁵ Horatius, *Szatírák*, 2,1, 239

bár Pollio, aki darabos és túlságosan száraz, a tragédiáiban és más írásaiban is Pacuviust és Acciust utánozta, úgy tűnik.⁵⁶

De hogy visszatérjek a lényegre: valóban annyira kimagaslik Giovio a történetírók közül (nem a régiekről beszélek, hanem a mostaniakról), mint ahogyan Cicero Caesar műveiről kijelentette, hogy azok *a józan ítélőképességű embereket elrettentették az írástól*?⁵⁷ Az ügyem védelmében nem akarnék senkit sem szavaimmal pellengérre állítani, a halottakat főleg nem, hiszen ez nem is lenne sem méltányos, sem becsületes. Azt mondom csupán, ha figyelembe veszik, hogy Giovio műveit korunk legtanultabbjai miként ítélik meg. Ezáltal megérthetik, mennyit is ér az, amire Gioviót értékelik az ál-doktorok, akik hangzatos és utólagos címükkel pöffeszkedve egy ember tehetségéről nem tudnak anélkül ítéletet mondani, hogy ne rántanák le a leplet közben saját tehetségtelenségükről. Nehéz dolog még a rossz véleményt is megváltoztatni az emberekben, ha hosszan megült lelkükben és a régiségtől mintegy betokosodott; efféle meggyőződése van néhányaknak Giovio írásairól, és azt hiszik, még Liviusnál is sokkal jobb. Az emberek ennyire fonák ítéletéről Menandrosz mondása jut eszembe, akivel szemben a nép sokszor Philémont ítélte győztesnek a versenyeken. Tőle kérdezte egyszer, mikor szembetalálkoztak: „Nem szégyelled magad Philémón, hogy a nép ítéletével és szavazatával győzől le?”⁵⁸ Nem gondolom, hogy Livius szelleme számon kérné Giovio szellemét, de egy olyan komoly és tanult férfit képzelek magam elé, aki Giovio híveitől azt kérdezné: vajon nem szégyellik, hogy Gioviót nem is Livius (nem úgy következik ugyanis Giovio Livius után, ahogyan Philémón, közvetlenül Menandrosz után),⁵⁹ hanem sok más régi szerző elé helyezik, akik maguk is azt vallják, hogy Livius teljesítményét még csak meg sem közelítették? Egyikük (és egymagában sokkal felér), Cornelius Tacitus, az egyik legkomolyabb és legbölcsebb történetíró, [9v] Liviusról a legszebben emlékezett meg művében,⁶⁰ pedig neki magának is annyi rajongója van, hogy akadnak, akik őt helyezik Livius elé, vagy legalábbis vele egy szintre. Ezeket pedig, ha van bőr a képükön, és nem teljesen fafejűek, nincs kétségem, hogy elöntené a szégyen és nem tudnának mit válaszolni, vagy legfeljebb egyet mondhatnának: tudják ugyan, hogy Giovio nagy név, de hogy miért, azt nem; egy hatalmas kolosszusnak látszik ő, aki olyan nagy, hogy elhomályosítja mások ragyogását a tanult emberek előtt, vagyis azok előtt, akiket közönségesen tanultaknak tartanak: hangzatos és nagyszerű titulusaikkal adják el magukat népnek, miközben a sokaság tudatlansága révén a hasznukat hajtják.

De erről már túl sokat is beszéltem. A tudós férfiaknak – ha nem akadályozza őket a gyűlölet – most már bőségesen van miből eldönteniük, mit is gondoljanak erről az egészről; a tudatlanok pedig – ám legyen: nem érdekel, hogy máshogy ítélkeznek-e műveimről. Egyetlen dologért azonban, amiért joggal róhatnak meg (bár nem a mi hibánk az sem) bocsánatkéréssel tartozom: az események előadását nem mindig tudtuk úgy szakaszokra bontani, ahogyan lelkiismeretünk diktálta és szerettük volna, s emiatt az olvasó nem mindig tudja az eseményeket pontos időrendben követni. Ugyanis míg mások a történet megírásához mindenféle segédletet össze tudnak gyűjteni: történelmi feljegyzéseket, évkönyveket, a királyok leveleit, a városi és országos törvényeket, amelyekben mindent év szerint lejegyeznek; nekünk ez annyira hiányzott, hogy még oda eljutni is kisebb csoda volt, ahová kitarító szorgalmunkra és iparkodásunkra támaszkodva végül eljutottuk. Lehetetlenné tették ezt a számos háború, öldöklés és tűzvész során a királyi székvárosban elpusztult levéltárak, e

⁵⁶ Tacitus, *Beszélgetés a szónokokról*, 21

⁵⁷ Cicero, *Brutus*, 262 (Krupp József ford.)

⁵⁸ Gellius, *Attikai éjszakák*, XVII, 4.

⁵⁹ Quintilianus, *Szónoklattan*, 10, 1, 72

⁶⁰ Tacitus, *Évkönyvek*, 4, 34

legnemesebb nemzet egyéb kincsei mellett a régi királyok és magánemberek írott emlékei, amelyek sok évszázad jeles tetteiről tanúskodtak és amelyeknek az ismerete nagy segítségünkre lett volna az írásban.

A legfőbb célom az volt, ami Bonfininak is megadatott – nem annyira mert tehetségesebb volt, csak [10r] kedvezőbb idők jártak akkor, amikor *Magyar történetét* megírta –, hogy külhoni emberként s amennyire történetíróként a feladatomnak és a tárgy jelentőségének tudatában tőlem telik, írásommal sorra vegyem úgy az egész nemzet, mind azoknak az embereknek a dicső tetteit, akik harci erényükkel és hazájuk iránti szeretetükkel kitűntek. Ha pedig szellemi alkotásom méltónak bizonyul majd arra, hogy ilyen fontos dolgokat az utókor általa feljegyezve ismerjen meg, köszönjék meg ezt a magyarok a legnagyobb és legbölcsebb királynak, aki oly nagyszerű lélek volt, hogy bár maga is halhatatlanságra méltó dolgokat cselekedett, úgy döntött, hogy előbb kell ezt az adósságot a hazának lerónia, mintsem a maga hírnevéről gondoskodnia – bár hazaszeretete egyébként sem kevés gyümölcsöt termett. Az általa véghezvitt dolgokat oly jól ismeri mindenki, hogy bizonyosan lesznek, akik bemutatják majd – hiszen az volt az ő legigazabb dicsősége, hogy egyéni dicsőségét semmibe véve szerzett magának halhatatlan hírnevet.

A magyar történet elkészítésére igen súlyos ok készítette: egyesek műveikben ugyanis tudatosan és szánt-szándékkal olyanokat írtak le a magyarokról (pedig maguk is magyarok), amelyek a még élő tanúkkal szembesítve – ilyen volt a kor ugyanis, amelyben megjelentek – hamisnak bizonyultak. Meg kell róni őket, ha azért tették ezt, hogy a nagy királyok kedvében járjanak, részint mert a hatalmasok kegyét a saját becsületüknél többre tartották; részint pedig, mert nem vették figyelembe, hogy e nagy királyok önmagukban is híresek lesznek az utókor szemében, amely nem félelemből vagy érdekből, szeretetből vagy gyűlöletből fog ítélni arról, amihez semmi köze sincs már; s nem a hazug dicséretből (amely egy napot sem él) támad a szeretet, hanem az igaz tettek emlékeiből, amelyeket mindig a nekik járó dicsőség ragyog majd körbe.

Mi hitványabb létezik, mint az apró termetűt magasnak nevezni; Níreusznak,⁶¹ akinek csúf az arca; s győzhetetlennek, aki soha nem látott csatát és soha nem látott tábornokot? Bizony, akik annyira gyenge jelleműek, hogy ilyen istentelen hízélgéssel hatni lehet rájuk és elhiszik, [10v] hogy olyanok, amilyenek valójában nem, a szerencse révén királyok lehetnek ugyan, de csak azért, hogy megmutassák, mennyire távol is állnak attól a szereptől, amelyet betöltenek. Valóban helyesen cselekedett Nagy Sándor (ahogyan máskor is), amikor Arisztobulosz ronda hízélgéssel teletömött históriáját, miután nagy részét hajózás közben felolvasta neki, kitépte a kezéből és a Hüdaspészbe dobta ezekkel a szavakkal: „te még inkább rászolgáltál, hogy ugyanott pusztulj el, ha úgy festesz le harc közben, hogy egyetlen lándzsavetéssel megöltem egy elefántot.”⁶² A királyok és a hatalmasok azt akarják, hogy dicsérjék őket, de nem akarnak nevetségessé válni, aminek bekövetkeztét megorrontják, mihelyt észreveszik, hogy a történetíró, akinek szellemét kizárólag az igazság vezetheti, a dicséretük közben szándékosan és tudatosan úgy hazudik, hogy az a józan ésszel és saját meggyőződésükkel is ellenkezik – nincs ennél szánalmasabb. Mert ha valakinek van egy kis józan esze és bár csúf és torz az arca, mégis a szépségét dicsérik; vagy ha feltűnik neki, hogy már az elemi iskolában lepipálta Platón vagy Arisztotelészt: halálra korbácsoltatja a szemtelen talpnyalót, ami méltó büntetés egy ilyen orcátlan hízélgésért.

S valóban, mekkora szemtelenség, ha egy ilyen komoly személy úgy írja le a dolgokat, hogy szóban egyébként ő maga is az ellenkezőjét állítja, számtalan tanút lehet ellene felsorakoztatni, s mindezt

⁶¹ *Iliász* II, 673–674: „Níreusz legszebb volt mind közt, aki Trója alá jött/minden akháj hős közt, a dicső Akhilleusz után” (Devecseri Gábor ford.)

⁶² Lukianosz, *Hogyan kell történelmet írni*, 12.

nem csupán az utódok számára, akiket könnyű becsapni, hanem a kortársaknak is, hogy azt olvassák? S ahogyan aljasság, ha egy ember, akibe a természet az igazságra való törekvést az étellel együtt plántálta, akárki miatt is hazudik; úgy a legaljasabb dolog a hazát és a sajátjaink megbecsülését károsítva hazudni. Mert amint egy szent helyen elkövetett gaztett súlyosabb, mint amit egy közönséges helyen követnek el; ahogyan rútabb egy aranyos-bíbor ruhán esett folt, mint egy rongyos-koszoson: ugyanígy ártalmasabb és sértőbb, ha a történelemben, amelynek legszentebb szentélyében az erény bizonyítékait és példázatait őrizzük, az igazságot hazugsággal szennyezzük be. Valóban megesik, hogy a bölcsek – ahogyan Xenophón a *Kürosz neveltetésében* – a valóság képmását egy költött történetben fejezik ki, [11r] s amit kitaláltak, az emberek tanítása miatt nem csupán megengedhető, de különösen dicséretes. Ám mennyire kell akkor az igazságra törekednie az embernek, ha más komoly írók és a régi költők még a költött utánzatával is a legnagyobb hasznára tudtak lenni az emberiségnek? Valóban nem méltóak az életre és az emberi közösségből el kell távolítani azokat, aki tudatosan és készakarva képesek sötét ködbe rejteni az igazságot és becsapni az utókort, bármilyen büntetéstől való félelem, vagy bármekkora jutalom iránti remény is hajtja őket.

Ami azt illeti, a legjobbat cselekedte velünk a szerencse, amikor attól a királytól kaptunk írói megbízást, akinek a kegyeit nem érdemelhette ki olyan, aki az emberek dicséretét inkább a képzeletében és írói tehetségében, mintsem a jeles tettekben és igaz cselekedetekben kereste; amelyek ha valódiak, valóban dicsérendőek, és szégyellnivaló, ha hiányoznak – még ha hallgat is erről a történetíró, akinek bizonyosan nem az a dolga, hogy valamiféle szóművészként dicsérje vagy megrója azokat, akiknek a tetteit megörökíti, hanem az, hogy az igazság komoly, tiszta és elkötelezett tanúja legyen. Ő azonban oly mértékben tisztában volt önmagával és az életével, hogy a tetteit lejegyző író hú maradhatott hitéhez és hivatásához; ádáz ellensége volt a hízlegőknek, s úgy gondolta, az igazi királyt a valódi és neki járó dicséret ékesíti; nem szorul rá idegenekére, amely annak is kellemetlen, aki adja és annak is, aki kapja; nehéz eldönteni, melyiküknek kellemetlenebb. Az érdemtelenül osztott dicséret ugyanis, amely egyedül az erényt illetheti legfőbb jutalomként, a hitványság bélyegét égeti arra is, aki adja, s ugyanígy a hülyeségét arra, aki kapja. Mert ahogyan nevetséges egy szövéshez-fonáshoz szokott nő, aki a színpadon karddal övezve, sisakosan, lándzsát hordozva Pallaszt játssza, és elhiszi, hogy tényleg ő Pallasz; vagy a színész, aki Héraklésznek hiszi magát, mert oroszlánbőrbe bújva Héraklészt jeleníti meg: ugyanígy kell kiröhögni és ki kell fütyülni azt a tehetetlen, gyáva, nőies és puhány alakot, aki nem belső meggyőződéséből, hanem egy pofátlan hízlegő mondataiból [11v] ismer önmagára, amikor bátornak, eszesnek, győzhetetlennek és bölcsnek nevezik; mintha saját szerepét levette egy olyat venne magára, ami másé, s így nem is illik hozzá. Nem a hangzatos címek, nem a megvásárolható becsületű író üres dicséretei és nem is a hízlegők veszedelmes hangja tesz nagy emberre: a címeket, a dicséretet és dicsőséget éppen hogy a jeles férfiú erénye vonzza magához, amely bárhol is legyen, előbb ragyog fel saját fényével, mint akármilyen kikiáltó segítségével.

Bosszantó, hogy kortársaink közül néhányba mennyi hitványság szorult. A gnathók egykori szerepét ugyanis, akik a nemes embert kísérik és ahogy a költő mondja, *mindenben első akarnak lenni, csak nem azok*,⁶³ most leginkább a történetírók és egyéb tanult emberek vették át. Akiknek műveiben azok tűnnek ki és kapnak dicséretet, akiket csak egy gyűrű, nyaklánc, karperec, aranyos serleg vagy selyemruha mentett meg attól, hogy egy szigorú és elhivatott író szégyenbélyeget üssön rájuk. Ez ugyanis, ha nem feledkezik meg feladatáról és hivatásáról, a jutalom reményétől hajtva nem

⁶³ Terentius, *Eunuchus* 248–249.

részleteti kénye-kedvére gyalázat helyett dicséretben, szégyen helyett hírnévben és a halhatatlanság fényében azokat, akik erre a legkevésbé sem méltóak.

Mi elviselhetetlenebb az életben ennél az öntörvényűségnél? Így kell lennie valóban? Aki bátor és szorgalmas, attól elveszik a jutalmat, hogy a gyávának, tunyának és ostobának adják, csak azért, mert így tartja kedve egy romlott embernek, akinek szemében nem az emberi érdem, hanem a pénz tesz különbséget gyáva és bátor között? Az egekig magasztalják, aki szégyenbélyeget érdemelne, s megfosztják a neki járó hírnévtől a bátor férfit. Az okot keresed? Elég, ha nincs, amivel kiváltsa magát az író tolla alól, amely jogtól és érdemtől függetlenül, mindig és kizárólag a kevésbé adakozókra van kihegyezve. A féktelen rágalmazás azonban tovább terjed és az ártatlanok feje felett dühöng a legkegyetlenebbül. Az írók ugyanis nem csupán nem részletetik a nekik járó hírnévben azokat, akik erre rászolgáltak, hanem az ártatlanokat is bemocskolják, ahogyan a hatalmasoknak tetszik, akiknek szolgálnak. Elképzelhetetlen [12r] ennél nagyobb igazságtalanság. Mert aki bármilyen csekély értékű dolgot valaki mástól eltulajdonít, mérlegelés nélkül halálbüntetéssel sújtják; s büntetlenül marad, aki egy ártatlan ember jóhíret gyalázattal mocskolja be, elveszi tőle nevét, becsületét és az emberek társaságát? A jól szabályozott társadalmakban az a szokás, hogy nincs végtelen szabadság, semmit sem lehet kiadni, amit a hatóság tekintélye és ítélete ne hitelesített volna, így nincs semmi, ami akárkinek, de legfőképpen a vezető személyek hírnevét sérthetné.

De láttunk-e korunkban méltatlanabbat annál, mint amit Zsámboky írt János királyról? Kímélném a holtat, ha életével együtt az írásai is elpusztultak volna. Vajon a magyarok közül egyedül Zsámboky látta azt, ami a többieknek, akik János megválasztásán ott voltak, fel se tűnt? Hogy álnok csellel és megvesztegetéssel néhányakat az oldalára állítva lett király, ahogyan ez állítja?⁶⁴ A magyarokat nem is számítom, akik a király kortársai, még élnek és nem másoktól szerzett értesüléseiket mondják el, hanem azt, amit láttak: számtalan derék, hazaszerető férfi van közöttük, akik bár leélték az életüket, szellemi erejük, emlékezetük és elméjük annyira élénk, hogy – mivel hitelességükhöz és becsületükhöz kétség sem fér – nincs náluk biztosabb tanú arra, mi is történt. De Zsámboky körbekérdezősködhetett volna arról, amiben nem volt teljesen biztos, akár, hogy mi az, amire emlékeznek, vagy mit hallottak a szüleiktől, hogy ne maradjon az utókorra, amit ily rútul és hazája ekkora gyalázatára leírt. E vétke annál inkább megvetendő, amennyivel kevésbé követelte meg Ferdinánd király szentsége és az Ausztriai ház méltósága, hogy az érdekükben ilyen ordas módon hazudjanak. Annyi díszük, dicsőségüknek annyi jeles emlékműve van, nevük oly híres szerte a világban, hogy aki azt hiszi, bármennyire is gyarapíthatja dicsőségüket [12v] azzal, ha koholmánnyal – ráadásul felületesen – toldja meg dicséretüket, az éppen úgy cselekszik, mint aki azt hiszi, egy korty vízzel megnövelheti a kontinenseket nyaldosó óceánt.

Miért? A németek netán mást írtak Jánosról? Ami azt illeti, van néhány írás a birtokomban, olyanoké, akik harcoltak Ferdinánd seregében, még élnek, és akik – ahogyan mi és ahogyan sokan mások – leírják, hogy János egy egész évvel Ferdinánd előtt lett király. Természetfeletti csoda, hogy ezt egyedül Zsámboky nem vette észre, aki magyar, tanult ember, illetve könyvekkel és más történeti emlékek garmadájával bőségesen fel volt szerelkezve. De nem akarok ellene további bizonyítékokat sorolni, tiltja az igazság, ami csak gyanúba keveredik, ha valaki sokat magyarázva akarja napvilágra hozni, pedig éppen eléggé ragyog a maga erejéből is. Barátom volt Zsámboky, amíg élt; még személyesen nem is találkoztunk, amikor egy csinos verset intézett hozzám tisztelettel és nagyon megdicsérve tehetségemet.⁶⁵ De nem csupán ebben az írásában, hanem gyakorta máskor is,

⁶⁴ BONFINI, 1568, 774; BONFINI, 1581, 774–775.

⁶⁵ SAMBUCUS, 1564, 230.

életrajzban – még a halála előtt néhány hónappal is, mikor egyszer kiváló emberek társaságában Bécsben szóba került a nevem – szép szavakkal és a legnagyobb tisztelettel emlegetett.

Ám bármi másra hajlandó lennék barátaim kedvéért, csak arra nem, hogy elfelejtsem hitemet és hivatásomat. Hivatásomhoz ugyanis úgy igyekeztem mindig hű maradni, hogy ennek semmilyen rokonszenvem nem lehetett kárára, miközben rokonszenvemet sem befolyásolhatta hivatásom tudata. Nincs is okom rá, hogy letagadjam a véleményemet, hiszen úgy vélem, kellő szabadsággal alkothattam ítéletet akár más témákról, akár arról, hogy mi történt Ferdinánd és János között, amiből könnyen kiviláglik, hogy nem voltam részrehajló, hiszen Ferdinándhoz és a teljes Ausztriai Házhoz is mindig ragaszkodtam, s tiszteletemet eléggé nyilvánvalóvá tettem már ifjúkoromban, amikor V. Károly császár dicséretéről adtam ki egy beszédet Antwerpenben [13r], amit aztán néhány évre rá Németországban is kiadtak, más V. Károly császárhoz írott művekkel együtt.⁶⁶

És ezekben a magyar történelemről írt könyveinkben is, amelyeket most adunk ki, mindent a valósághoz és mesterségünkhöz hűen vettünk sorra, a királyságért a két király közti küzdelemben történeteket pedig úgy örökítettük meg, hogy két kézzel ragadtunk meg és használtunk ki minden lehetőséget Ferdinánd császár és az ő legfelségesebb háza iránti ragaszkodásunk tanúsítására. Egyedül István király egyszerre bölcs és komoly szava szólt a fülemben állandóan: írás közben kizárólag a pusztá igazságot tartsam szem előtt, amelyhez ha a személyekre és történetekre való tekintet nélkül ragaszkodom, higgyem el, hogy feladatom megvalósításával bőségesen megfelelek majd annak, aki csak ezt az egy dolgot kéri tőlem. És meg tudom erősíteni, hogy valóban ez volt a helyzet: a hatalmas királyban akkora állhatatosság, komolyság és igazságszeretet lakozott, hogy többek között a legfőbb oka annak, hogy e feladattal megbízott, az volt, hogy azoknak az emlékeztetőről és nevééről is gondoskodjon, akik csak ártani tudtak neki és akiknek feneketlen gyűlöletét megtapasztalta. Az ő kívánságát követve azon igyekeztünk, hogy csak a hivatástudatunkhoz ragaszkodva minden érdeken, érzelmen, várákózáson és vágyakozáson (és ami ezeknek ellentéte) kívülhelyezkedjünk, mert úgy gondoltuk, hogy ha a legbölcsebb király egy ilyen jelentős ügyben a szolgálatunkkal él, önmagunkhoz is úgy méltó, ha mi is azt tartjuk legelsőnek és legfontosabbnak, amit ő: hitünket, hivatásunkat és állhatatosságunkat. Ha ezek az erények hiányoznak, ám az író a többiben: az ékesszólásban, választékosságban, a tárgy mély ismeretében, az írói gyakorlatban kiemelkedik; akkor sem történetet fog írni – mert abban az ékesszólásnál és műveltségnél fontosabb a történeti hűség – hanem egy költött eseményt, amely az igazság képmásán keresztül kérkedik majd elméje erejével. Hogy mi az igazság, azt fényesen tanúsítják azoknak az emlékiratai [13v], akiket használtunk; ha hitelt adtunk nekik, mert vagy olyan eseményeket írtak le, amelyekben maguk is részt vettek, vagy olyanokat, amelyekről a szüleiktől hallottak, azokat művünkbe átemeltük; ha pedig olyan eseményről volt szó, amelyet kevésbé ismertünk, azt mint bizonytalant adtuk tovább.

Bizony, sok olyan dolgot rejteget a kor, amelyben mindezek megtörténtek, amelyek az írókat – ha nem elég elszánt és enged mindannak, ami egyensúlyából kikököszentheti: a részrehajlásnak, gyűlöletnek és szeretetnek – a két párt közt örvénylő mélységbe taszíthatják. Leginkább három dolog segített abban, hogy ezt elkerüljem: részint a belém ültetett igazságszeretet; részint a történeti adottságok, mivel tanúból sok van és a nem megfelelően leírtak könnyen hazugságon érik a szerzőt; harmadrészt pedig a legtekintélyesebb király elkötelezett hite, mert nem mesék tarka fércművét, sem amit legjobban gyűlölt, hízelgők képzelgéseit várná tőlünk, hanem a magyarok dolgainak történetét.

⁶⁶ BRUTUS, 1555; SCHARDIUS, 1566, 190v–214v.

Isten veled, tanult olvasóm; ha pedig írásunkban olyat találsz, ami gyönyörűségedre, hasznodra vagy előnyödre válik, azt a halhatatlan Isten után tekintsd teljességgel István király ajándékának, akinek a neve mellett nem véletlenül nem találsz egyetlen felségjelzőt sem. Tudd meg, ez azért van, mert kimagasló erényével ő maga érte el, hogy érdemei nagyságát egyetlen méltósággal vagy címmel se lehessen kifejezni. Ami pedig minket illet: munkánkért nem fogadunk el tőled nagyobb jutalmat annál, mint amit igaz lelkiismeretünk jelent nekünk. Azzal is megelégszünk ugyanis, ha meggyőződsz róla, feladatunk elvégzése során rád voltunk a leginkább tekintettel.

Rövidítések és irodalomjegyzék

Források

BDV

Trento, Biblioteca Diocesana Vigilantium (Biblioteca del Seminario Teologico), 5 MS 20/1

Irodalom

AAI

1722

Annales Academiae Iuliae ex editis et manuscriptis monumentis compositi, Semestre secundum, Helmstadii, Schnorr, 1722.

ASD II–7

Opera Omnia Desiderii Erasmi Roterodami. Adagiorum Chilias Prima, ed. M.L. van POLL-VAN DE LISDONK–M. MANN PHILLIPS–Chr. ROBINSON, Amsterdam, North Holland–Elsevier, 1993.

BALÁZS–MONOK–TAR

1992

BALÁZS Mihály–MONOK István; TAR Ibolya (ford.): *Az első magyar ars historica: Szamosközy István Giovanni Michaele Bruto történetírói módszeréről (1594–1598)*, Lymbus Művelődéstörténeti Tár IV, Szeged, 1992, 49–86.

BOBORY

2019

BOBORY Dóra (ed.): *The Correspondence of Boldizsár Batthyány. The Everyday Life of an Early Modern Alchemist*, Budapest, Kronosz, 2019.

BONFINI

1568

Antonii Bonfinii Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia, Basileae, Oporinus, 1568.

BONFINI

1581

Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia. His accessere Ioan. Sambvici aliquot appendices, Francofurti, Apud Andream Wechelum, 1581.

BRUTUS

1555

De rebus a Carolo V. caesare Romanorum imperatore gestis Ioannis Michaelis Bruti oratio,
Antverpiae, Apud Ioannem Bellerum, 1555

COCHRANE

1981

Eric W. COCHRANE: *Historians and historiography in the Italian Renaissance*, Chicago Univ.
Press, 1981.

EOE III

Erdélyi országgyűlési emlékek III (1576–1596), szerk. SZILÁGYI Sándor, Budapest, MTA,
1877.

HERMOGENES

1538

*Hermogenis Tarsensis philosophi ac rhetoris acutissimi de arte rhetorica praecepta. Aphthonii item
sophistae Praeexercitamenta Antonio Bonfine Asculano interprete*, Lugduni, apud Seb. Gryphium,
1538.

HERMOGENES

1560

*Hermogenis Tarsensis philosophi ac rhetoris acutissimi de arte rhetorica praecepta. Aphthonii item
sophistae praeexercitamenta nuper in Latinum sermonem versa a Natale de Comitibus Veneto*,
Basileae, apud Petrum Pernam, 1560.

IOVIUS

1550–1552

Pauli Iovii Novocomensis episcopi Historiarum sui temporis tom. I–II, Florentiae, Torrentinus,
1550–1552.

IVÁNYI

1983

IVÁNYI Béla: *Batthyány Boldizsár a könyvbarát*, In: *A magyar könyvkultúra múltjából*.
Iványi Béla cikkei és anyaggyűjtése, s.a.r HERNER János–MONOK István (Adattár XVI–XVIII.
századi szellemi mozgalmaink történetéhez 11), Szeged, 1983, 389–436.

KASZA–PETNEHÁZI

2020

KASZA Péter–PETNEHÁZI Gábor: *“Sic fata volunt”: The Narrative Memory of the Tragedy of
Queen Isabella and the Peril of Buda*, In: *Isabella Jagiellon, Queen of Hungary (1539–1559)*, ed.
MÁTÉ Ágnes–OBORNI Teréz, Budapest, MTA–BTK, 2020, 103–130.

KENNEDY

2003

Progymnasmata. Greek Textbooks of Prose Composition and Rhetoric, transl. George A.
KENNEDY, Leiden–Boston, Brill, 2003.

KRUPPA

2015

KRUPPA Tamás: *Tradíció és propaganda keresztútján: fejezetek Báthory Zsigmond udvarának
kultúrájából* (Humanizmus és reformáció 36), Budapest, Balassi, 2015.

KULCSÁR

1977

Humanista történetírók, szerk. KULCSÁR Péter, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977.

MAH III

Monumenta Antiquae Hungariae III. 1587–1592, ed. Ladislaus LUKÁCS, Romae, Institutum Historicum S.I., 1981.

MHHS XII–XIV

Brutus János Mihály Magyar Históriaja 1490–1552, kiad. Toldy Ferenc–Nagy Iván, Monumenta Hungariae Historica Scriptores XII–XIV, Pest-Budapest, Eggenberger–MTA, 1863–1876.

PETNEHÁZI

2021

PETNEHÁZI Gábor: *Ellentétes narratívák fogságában. Gian Michele Bruto és a Rerum Ungaricarum libri*. In: *Latin nyelvű udvari kultúra Magyarországon a 15–18. században* (Convivia Neolatina Hungarica 4), szerk. BÉKÉS Enikő–KASZA Péter–KISS Farkas Gábor, Szeged, Lazi, 2021, 167–196.

PUJEAU

2015

Emmanuelle PUJEAU: *L'Europe et les Turcs. La croisade de l'humaniste Paolo Giovio*, Toulouse, 2015.

SAMBUCUS

1564

Emblemata cum aliquot nummis antiqui operis Ioannis Sambuci Tirnaviensis Pannoni, Antverpiae, Christophorus Plantinus, 1564.

SCHARDIUS

1566

Simon SCHARDIUS: *Tomus primus orationum ac elegiarum in funere illustrissimorum principum Germaniae ab obitu Maximiliani I. imperatoris usque ad haec tempora scriptarum, in quo continentur eae, quibus illustrissimae personae, Caesareae familiae Austriacae utriusque sexus in exequiis suis a variis celebratae fuere*, Francofurti ad Moenium, 1566

TOLDY

1863

TOLDY Ferenc: *Brutus élete és munkái*, In: MHHS XII, V–LXXXIV.

TÓTH

2019

TÓTH Gergely: *Bűnbakképzés és propaganda. Az 1526. évi török hadjárat és a mohácsi csata a kora újkori történetírásban (I. rész: a 16. század történetírása)*, In: *Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*, szerk. FODOR Pál–VARGA Szabolcs, Budapest, MTA–BTK, 2019, 75–148.

ZIMMERMANN

1995

T. C. Price Zimmermann: *Paolo Giovio. The Historian and the Crisis of Sixteenth-Century Italy*, Princeton, 1995.